

AMERİKÂN MEDENİ USÛL HUKUKUNDA TARAF SORGUSU

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1375596>

Arş. Gör. Burak IŞIK*

Öz

Bu çalışmada Amerikan medeni usûl hukukunda dava malzemesinin toplanması açısından oldukça önemli olan “discovery” sürecinde taraflarca kullanılan yöntemlerden birisi olan “taraf sorgusu” incelenir. Türk hukukuna ve hatta Kıta Avrupası hukuk sistemlerine bütünüyle yabancı olan bu yöntem, taraf vekillerinin uyumsuzluğun karşı tarafını ve tanıkları henüz duruşma aşamasına geçilmeden bizzat sorgulamasına imkân verir, böylece uyumsuzluğun çözümünde rol oynaması muhtemel vakıalar ve deliller tespit edilir. Her ne kadar eleştiriye açık yönleri bulunsa da davanın aydınlatılması ve dolayısıyla uyumsuzluğun çözülmesi açısından -taraflarca getirilme ilkesiyle uyumlu olarak- etkinlik sağlayan bu yöntem, hukuk sistemleri arasındaki yakınlaşma da dikkate alındığında, incelemeye değerdir. Bu doğrultuda çalışmada, taraf sorgusu tanıtılmaya çalışılır; faaliyetin amacı, kapsamı ve usûlüne ilişkin açıklamalara yer verilir.

Anahtar Kelimeler

Taraf sorgusu, Amerikan usûl hukuku, Dava malzemesinin toplanması, Taraf hâkimiyeti sistemi, Delil

DEPOSITION IN AMERICAN CIVIL PROCEDURE LAW

(Research Article)

Abstract

In this study, “deposition”, one of the methods used by the parties in the “discovery” process, which is of paramount significance in terms of collecting

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, Eskişehir (isikburak@hotmail.com) ORCID: 0000-0002-5387-5498 (Geliş Tarihi: 17.02.2023-Kabul Tarihi: 16.06.2023) Yazar, eserinin Derginize ait bilimsel etik ilkelere uygun olduğunu taahhüt eder.

case material in American civil procedure law, is analyzed. This method, completely foreign to Turkish law and even to Continental European legal systems, allows the attorneys of the parties to personally question the opposing party and witnesses before the hearing stage. Thus, facts and evidence that may play a role in the resolution of the dispute are identified. Although open to criticism, this method, which provides effectiveness in terms of enlightening the case and thus resolving the dispute -in line with the principle of party presentation- is worth examining, especially considering the convergence between legal systems. Accordingly, this study attempts to introduce the “deposition” method and provides explanations on the purpose, the scope, and the procedure thereof.

Keywords

Deposition, American procedural law, Collection of case material, Adversarial system, Evidence

GİRİŞ

Kıta Avrupası hukuku (*civil law*) ile müşterek hukuk (*common law*) dünyadaki hukuk sistemlerinin iki ana kategorisini oluşturur ve bu sistemler arasında önemli farklılıklar bulunur¹. Aynı durum, bu sistemlerin usûl hukuku kuralları bakımından da geçerlidir. Ancak sistemler arasındaki bu farklılık, yargılama faaliyetinin amacı² bakımından değil, bu amaca ulaşabilmesi için esas alınmış temel ilkeler, yöntemler ve dolayısıyla kurumların işleyişindeki farklılıklardan ileri gelir. Bu sebeple müşterek hukuk ve Kıta Avrupası hukuk sisteminin -usûl hukuku kuralları bakımından da- etkileşim hâlinde olması kaçınılmazdır³. Nitekim bu etkileşim, hem iki sistemin hukuk kurallarının ve yapılarının yakınlaşması⁴ (*convergence*) hem de uluslararası hukukta daha “orta yolcu” düzenlemelerin yapılması şeklinde kendisini gösterir. Örneğin Türk hukukunda ilk kez 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda (HMK) düzenlenen ön inceleme kurumunun kaynağı müşterek hukuktur. Benzer şekilde müşterek hukukun usûl kurallarının temelinde yatan taraf hâkimiyeti sistemi⁵ (*adversarial system*) de Kıta Avrupası huku-

¹ Sistemler arasındaki karşılaştırma için bkz. **Siems**, Mathias: *Comparative Law*, Üçüncü Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 53 vd.

² Yargılamanın devlet ve toplum düzeni içinde temel işlevinin hakkın maddi gerçeğe ulaşmak suretiyle gerçekleştirilmesi olduğuna ilişkin olarak bkz. **Schilken**, Ernst (Çev. Nevhis Deren Yıldırım): “Medenî Yargılamada Hâkimin Rolü”, *İlkeler Işığında Altında Medenî Yargılama Hukuku*, Dokuzuncu Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 42. Bu işlev, milli hukuk düzenlerinden bağımsız olarak evrensel niteliği haizdir. Bununla birlikte “reaktif devlet modelleri” ile “aktivist devlet modellerinin” medeni yargılama sistemlerinin amaçları bakımından farklılıklara sebep olabildiği de ifade edilir. Bkz. **Çiftçi**, Pınar: *Medenî Yargılama Hukukunda İspat Hakkı ve Sınırlamaları*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s. 68 vd.

³ Teknik niteliği itibarıyla medeni usûl hukukunun karşılaştırmalı hukuk bağlamında en az çalışılan alanlardan birisi olduğu ancak karşılaştırmalı medeni usûl hukukunun özellikle yerel yargı sistemlerinin iyileştirilmesi ve uluslararası yargılamalar bakımından önemli olduğu yönünde bkz. **Zekoll**, Joachim: “Comparative Civil Procedure”, *The Oxford Handbook of Comparative Law*, (Ed.) Reimann, Mathias/Zimmermann, Reinhard, Birinci Baskı, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 1328.

⁴ Yargılama modelleri arasındaki farkların azalmakta olduğu yönündeki tespit için bkz. **Güralp**, Ayşe Gülin: *Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupası Medenî Yargılama Hukuku Sistemleri’ndeki Reform Çalışmaları, Yeni Gelişmeler ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 334 vd.

⁵ Taraf hâkimiyeti sistemi, Anglo-Amerikan hukuk geleneğinde, uyumsuzluk konusunun, vakıaların ve hukuki sorunların taraf vekillerince tespit edilip mahkemeye sunulmasını ifade eder. Davanın aydınlatılması ve dava malzemesinin toplanmasında birincil sorumluluk taraflara ve dolayısıyla taraf vekillerine aittir. Bkz. **Silberman**, Linda J./**Stein**, Allan R./**Wolf**, Tobias Barrington: *Civil Procedure Theory and Practice*, İkinci Baskı,

kunun etkisiyle adeta yumuşatılmış, hâkimin yargılamadaki rolü zamanla genişletilmiştir⁶. Uluslarötesi (*transnational*) uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin olarak *The International Institute for the Unification of Private Law* (UNIDROIT) ve *American Law Institute* (ALI) tarafından ortaklaşa hazırlanan “ALI/UNIDROIT Uluslarötesi Medeni Usûl İlkeleri (*Principles of Transnational Civil Procedure*)”⁷ ile *International Bar Association* (IBA) tarafından hazırlanan “Milletlerarası Tahkimde Delil İkamesi Hakkında IBA Kuralları (*IBA Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration*)”⁸ iki ana hukuk sisteminin de izlerini taşır⁹.

Müşterek hukuk ile Kıta Avrupası hukukunu usûl hukuku bağlamında birbirinden ayıran yönlerin başında, müşterek hukukun usûl kurallarının üzerine inşa edildiği taraf hâkimiyeti sistemi ve yargılamanın en önemli aşamalarından olan *discovery* süreci¹⁰ gelir¹¹. Zira müşterek hukuk siste-

Aspen Publishing, New York 2006, s. 3. Taraf hâkimiyeti sisteminin kaynağının, müşterek hukukun ilk uyuşmazlık çözüm yöntemi olan düello (*trial by battle, trial by combat*) olduğu ifade edilir. Bkz. **Goldstein**, Alan K.: “A Short History of Discovery”, *Anglo-American Law Review*, C. 10, S. 4, 1981, s. 258. Bu sistem sebebiyle duruşmalar, “*sözlü savaşlar*” olarak nitelendirilir. Bkz. **Güralp**, s. 162. Sistemin temellerine ilişkin detaylı açıklamalar için ayrıca bkz. **Gündüz**, Okan: *Anglo-Amerikan Hukuku Işığında Medeni Yargılama Hukukunda Dava Yönetimi*, Yetkin Yayınları, Ankara 2009, s. 66. Taraflarca getirilme ilkesinin karşılaştırmalı hukuktaki durumuna ilişkin olarak bkz. **Çiftçi**, s. 70 vd.

⁶ Öncesinde yargılamada sadece “tarafsız bir hakem” olarak görev alan hâkimin 1938 ve 1983 tarihli Federal Medeni Usûl Kuralları ile yargılama içindeki rolünün kademeli olarak genişletildiği, hâkime dava malzemesinin toplanması ve mahkemeye sunulmasına ilişkin olarak tarafları yönlendirme yetkisi verildiği ifade edilir. Bkz. **Teomete Yalabık**, Fulya: *İngiliz ve Amerikan Hukuklarında Vakıaların Getirilmesi ile Delillerin Toplanmasında Hâkimin Rolü ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2016, (Hâkimin Rolü), s. 195. Ayrıca bkz. **Güralp**, s. 324 vd. Bu durumun adalete erişim hakkıyla bağlantılı olarak gelişen evrensel bir eğilim olduğu yönünde bkz. **Özbek**, Mustafa Serdar: “Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim”, *Legal Medeni Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 2, S. 4, 2006, s. 918.

⁷ Metnin tamamı için bkz. www.unidroit.org (ET: 19.12.2022).

⁸ Metnin Türkçe tercümesi için bkz. www.ibanet.org (ET: 19.12.2022).

⁹ Aynı yönde bkz. **Sicard-Mirabal**, Josefa/**Derains**, Yves: *Introduction to Investor-State Arbitration*, Wolters Kluwer, 2018, s. 191; **Yeşilirmak**, Ali: “Amerikan Hukuk Enstitüsü ve Özel Hukukun Bütünleştirilmesine İlişkin Milletlerarası Enstitünün Uluslarötesi Hukuk Usulü Prensipleri”, *Legal Medeni Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 1, S. 2, 2005, s. 392; **Demir Gökyayla**, Cemile: *Milletlerarası Tahkimde Belge İbrazi*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2014, s. 273; **Gündüz**, s. 83.

¹⁰ *Deposition* yönteminin kullanıldığı *discovery*, bütünüyle ayrıksı niteliği sebebiyle Türkçeleştirilememiştir. Kavram, Almanca’da da aslıyla anılmaktadır. *Discovery*, en basit tanımıyla, davayı aydınlatmak ve yargılamada kullanmak üzere karşı taraftan ve tanıklardan bilgi toplama faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Bkz. **Silberman/Stein/Wolf**, s. 8;

minde hâkim ve tarafların yargılamadaki rolü, Kıta Avrupası hukukundaki yaklaşımdan kayda değer şekilde farklıdır. Hâkimin davayı aydınlatma ödevinde somutlaşan bu farklılık, tarafların dava malzemesinin toplanmasındaki rolünün kapsamını da dolaylı olarak değiştirir. Türk hukukunda HMK m. 31’de açıkça düzenlenen bu ödev, taraflarca getirilen dava malzemesini kabul etmek zorunda olmayan hâkimin dava malzemesindeki eksiklerin giderilmesi hususunda tarafları teşvik etme yükümlülüğünü de kapsar¹² ve hâkimin maddi gerçeğe ulaşabilmesi açısından bir araç olarak görülür¹³. Bu açıdan hukuki gerçekliğin maddi gerçekliğe mümkün olduğunca yakın olması hususunda hâkimin yargılamada görece aktif olarak görev alması gerekir. Diğer yandan müşterek hukukta hâkimin davayı aydınlatma ödevinden söz edilemediği gibi hâkimin maddi gerçeğe ulaşmakla yükümlü olmadığı ifade edilir¹⁴. Dolayısıyla bu sistemde, dava malzemesinin toplanmasında hâkimin rolü oldukça sınırlıyken taraflara çok daha fazla iş düşer¹⁵. Ancak eklemek gerekir ki bu davanın aydınlatılması gerektiği anlamına gelmez, sadece ilgililerin dahli bakımından bir farklılığa işaret eder¹⁶.

Gündüz, s. 150. Kavramın, özellikle milletlerarası tahkim bağlamında, farklı anlamlarda kullanılabilirliğine ilişkin olarak bkz. **Demir Gökyayla**, s. 274.

¹¹ Eklemek gerekir ki Amerikan hukuku, duruşma öncesi aşama ve bu aşamada kullanılan araçlar bakımından müşterek hukuk sistemi içinde yer alan diğer ülkelerden büyük oranda ayrışır. Bu bağlamda taraf sorgusu, Amerikan hukukunun müşterek hukuk sisteminde yer alan diğer ülkelerden ayrıştığı yönlerin başında gelir. Bkz. **Hazard**, Geoffrey C. Jr.: “Discovery and the Role of the Judge in Civil Law Jurisdictions”, Notre Dame Law Review, C. 73, S. 4, 1999, s. 1018.

¹² **Bolayır**, Nur: Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2014, s. 139; **Meriç**, Nedim: “Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, Prof. Dr. Bilge Umar’a Armağan Özel Sayısı, 2009, s. 377-378; **Simil**, Cemil: “Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevinin Sınırları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan Özel Sayısı, 2014, s. 1354.

¹³ **Bolayır**, s. 139.

¹⁴ **Hazard**, “The Role of the Judge”, s. 1019; **Frankel**, Marvin E.: “The Search for Truth: An Umpireal View”, University of Pennsylvania Law Review, C. 123, S. 5, 1975, s. 1031. Ayrıca Amerikan hukuk sisteminde hâkimlerin sürece dahlinin değişiklik gösterdiği; bazı hâkimlerin yargılamada görece daha aktif rol aldığı ancak bu durumda dahi Kıta Avrupası hâkimlerinin yargılamadaki rolüne nazaran çok daha dar kapsamlı bir müdahaleden söz edilmesi gerektiği yönünde bkz. **Gündüz**, s. 80 vd.

¹⁵ Aynı yönde bkz. **Toraman**, Barış: “Anglo-Amerikan Hukukunda Mahkeme Tarafından Tayin Edilen Bilirkişiler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 13, Özel Sayı, 2013, (Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişiler), s. 116.

¹⁶ Hukuk yargılamasının karanlıkta yürütülmemesi ve tarafların yargılama başlamadan önce uyuşmazlıkla ilgili vakıalar hakkında en kapsamlı şekilde bilgi edinmelerinin yolunun açık olması gerektiğini ifade eden yargı kararı için bkz. *Hickman v. Taylor*, 1947

Hâkimin yargılamadaki rolüne ilişkin temel yaklaşım farklılığı sebebiyle, müşterek hukukun dava malzemesinin toplanmasına ilişkin usûl kuralları, Kıta Avrupası hukukuna yabancı yöntemler barındırır; bu yöntemler kullanılarak uyuşmazlıkla ilişkili vakıalar ve deliller tespit edilir. Bu yöntemlerden birisi olan taraf sorgusu da müşterek hukuk sistemlerinde sıklıkla kullanılır. Dava malzemesinin sözlü delillerden (*oral evidence*) hareketle tespiti ve bu yolla davanın taraflarca aydınlatılması amacıyla yürütülen taraf sorgusu, *discovery* sürecinin en önemli araçlarından birisidir. Yöntemin dava malzemesinin toplanması ve davanın aydınlatılması bakımından sağladığı etkinlik, taraf sorgusunu müşterek hukuk sistemi ile Kıta Avrupası hukuk sistemi arasındaki etkileşim ve yakınlaşma bağlamında incelenmeye değer kılar. Çalışmanın amacı, Türk hukukuna yabancı bu sistemi tanıtmaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle taraf sorgusu kavramı üzerinde durulur¹⁷, kavramın genel çerçevesinin daha net bir şekilde çizilebilmesi amacıyla Amerikan usûl hukuku hakkında genel açıklamalara yer verilir. Ardından taraf sorgusu; faaliyetin amacı, kapsamı ve usûlü yönünden incelenir. Son olarak avantajlı ve dezavantajlı yönlerinden hareketle taraf sorgusu, Türk hukuku açısından değerlendirilir.

I. KAVRAM VE TEMEL AÇIKLAMALAR

A. Terminoloji Sorunu

Çalışmanın konusunu oluşturan taraf sorgusu, müşterek hukuk sistemlerindeki “*deposition*” kavramının Türkçe karşılığı olarak tercih edilir. Türk hukukuna bütünüyle yabancı olan *deposition*, en basit tanımıyla, bir kişinin mahkeme dışında yeminli olarak verdiği ifade anlamına gelir¹⁸ ve Amerikan

(<https://supreme.justia.com/>, ET: 08.04.2023). Nitekim tarafların ilgili tüm gerçekler (vakıalar, *facts*) hakkında karşılıklı bilgi sahibi olmasının sağlıklı bir yargılama için zorunlu olduğu ifade edilir. Bkz. **Darnall**, Jason F./**Bales**, Richard: “Arbitral Discovery of Non-Parties”, *Journal of Dispute Resolution*, C. 2001, S. 2, 2001, s. 322.

¹⁷ Taraf sorgusunun müşterek hukukta farklı kurallara tabi olması sebebiyle çalışmada Amerikan usûl hukukundaki “sözlü taraf sorgusuna (*deposition by oral examination*)” ilişkin düzenlemeler esas alınır. Taraf sorgusunun diğer türü olan yazılı taraf sorgusu (*deposition by written questions*) usûl açısından farklılıklar arz etmekle birlikte, faaliyetin amacı, kapsamı ve konusuna ilişkin olarak yapılan açıklamalar yönünden ayrıksı bir durum söz konusu değildir.

¹⁸ *Cornell Law School Legal Information Institute* tarafından verilen tanım için bkz. <https://www.law.cornell.edu/wex/deposition> (ET: 19.12.2022). Türk hukuk öğretilerinden bir tanım için bkz. **Çelikoğlu**, Cengiz Topel: *Medeni Usul Hukukunda Avukatın Delil Toplaması*, Üçüncü Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, (Avukatın Delil Toplaması), s. 179. Başka bir tanım için bkz. **Ovacık**, Mustafa: *İngilizce-Türkçe Hukuk*

usûl hukukunun en ayırt edici yönlerinden olan *discovery* aşamasının bir parçası olarak bilgi toplamak için kullanılır. Müşterek hukuk sistemlerine özgü olan bu sistemi, ispat hukuku bağlamında “delil” olarak değil, “delil elde etme aracı” olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim bu bağlamda alınan ifadelerin mahkemede kullanılması sadece istisnai durumlarda mümkündür.

Deposition kavramının, mevcut Türk usûl hukuku kurallarında ve bu kurallara mehz teşkil eden Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde hukuki bir karşılığı mevcut değildir ve yöntem kanuni bir tanımlama ve düzenleme olmaksızın tatbik edilmeye uygun olmadığından, bu yönüme uygulamada da rastlanmaz. Dolayısıyla kavramın yerleşmiş bir Türkçe karşılığı yoktur¹⁹. *Deposition* kavramının Türkçe karşılığı olarak “yeminli ifade” kavramı kullanılmış²⁰ olmakla birlikte hem “yeminli ifadenin” kavramı bütünüyle karşılamaması hem de “yeminli ifade” kavramının uygulamada “*affidavit*”²¹ kavramının karşılığı olarak kullanılıyor olmasının yaratacağı istilah sorunu sebebiyle çalışmada bu kavram esas alınmaz²². Öğretide ayrıca “sözlü *discovery*”²³, “mahkeme dışı sorgulu ifade”²⁴ ve “sorulu ifade”²⁵ kavramlarına da rastlamak mümkündür.

Dava malzemesinin toplanması, uyuşmazlıkla ilgili vakıaların ve delillerin tespiti amacıyla yürütülen *discovery* faaliyeti kapsamında bir delil elde

Sözlüğü, Üçüncü Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000, s. 111.

¹⁹ Kavramın İngilizce asıyla anılmasına da rastlanır. Örneğin bkz. **Demir Gökyayla**, s. 280; **Çiftçi**, s. 106.

²⁰ **Göksu**, Mustafa: “Hukuk Yargılamasında Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi (ABD ve İngiliz Hukuk Sistemlerindeki Discovery ve Disclosure Kurumları ile Karşılaştırmalı Olarak)”, *Legal Medeni Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 5, S. 13, 2009, (Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi), s. 270; **Teomete Yalabık**, “Hâkimin Rolü”, s. 237.

²¹ *Affidavit*, yeminli olarak verilen yazılı ifade olarak tanımlanabilir. Müşterek hukuk sistemlerine yaygınlıkla kullanılır. İlgili, ifadesini yazılı olarak verir ve yemin verdirmeye yetkili kişi huzurunda imzalar. Bkz. **Emery, Jack S./Edwards, Linda L./Edwards, J. Stanley**: *Civil Procedure and Litigation*, Delmar Thomson Learning, New York 2000, s. 55; **Karayalçın**, Yaşar: “‘Affidavit’ ve Türk Hukuku”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 13, S. 3-4, 1986, s. 48.

²² *Affidavit*, tanığın yazılı ifadesi olduğundan delil niteliğini haizdir. Taraf sorgusu ise bir delil elde etme aracıdır. Ayrıca öğretide, iki müessesenin benzer işlemlere yönelik olarak geliştiği fakat taraf sorgusuna katılmanın mecburi olabilmesine rağmen *affidavit* bakımından beyanda bulunmanın tamamen ilgilinin rızasına tabi olduğu gerekçesiyle de birbirinden ayrıştığı ifade edilir. Bkz. **Karayalçın**, s. 48.

²³ **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 174.

²⁴ **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 179.

²⁵ **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 453.

etme aracı olarak kullanılan *deposition*'da taraflar, duruşma aşamasına geçilmeden önce bir araya gelir, karşı tarafa ve tanıklara sorular sorar. İlgililerin verdiği cevaplar tutanak altına alınır ve diğer yöntemlerle kaydedilir. İzlenen yöntem itibarıyla bir sorgulama faaliyetine benzeyen *deposition*'ı, Türk hukukundaki tanığa ve tarafa soru sorulması usûllerinden ayıran başat husus, soruların mahkeme dışında taraf vekillerince sorulmasıdır. Buradan hareketle çalışmada *deposition* kavramı, faaliyetin ayrıksı usûlüne istinaden, "taraf sorgusu" şeklinde Türkçeleştirilir²⁶.

B. Yasal Çerçeve

Elli eyaletten oluşan Amerika Birleşik Devletleri'nin federal yapısı, ülkedeki hukuk kuralları bakımından eyalet düzeyinde ve federal düzeyde olmak üzere ikili bir ayırım yapılmasını gerektirir. Bu gereklilik, medeni usûl hukuku kurallarının tasnifi bakımından da kendini gösterir. Ülkedeki yargı sisteminde aynı esastan hareketle yapılmış ayırım, eyalet mahkemelerinde uygulanan usûl kuralları ile federal yargı sistemini düzenleyen usûl kurallarını birbirinden ayırır. Ancak hukuk kuralları arasındaki ayırım hukukun kaynaklarına ilişkin olduğundan her koşulda kuralların içeriği ve uygulanışı bakımından esaslı farklılıklar bulunduğu bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte ülkede federal düzeyde ve eyalet düzeyinde olmak üzere toplamda elli bir farklı usûl hukuku bulunması ve bunlar arasındaki -sınırlı da olsa- farklılıklar, konunun işlenişinde bütünlük sağlanabilmesi açısından, bir sınırlama yapılmasını zorunlu kılar. Bu sebeple çalışmada federal usûl hukuku kuralları esas alınır.

Çalışmanın kapsamı bakımından, Amerikan federal usûl hukukunun en önemli kurumlarından olan taraf sorgusuna ilişkin düzenlemelerin yasal çerçevesi, federal usûl hukukunun kaynakları ile şekillenir. Bu doğrultuda taraf sorgusuna ilişkin düzenlemelerin özünü ABD Anayasası oluştururken taraf sorgusuna ilişkin somut düzenlemeler Federal Medeni Usûl Kuralları'nda²⁷

²⁶ Bu noktada, medeni usûl hukukunda tarafların ya da üçüncü kişilerin -teknik anlamıyla- "sorgulanmasının" söz konusu olmamasından hareketle, "sorgu" ifadesinin medeni usûl hukukuna uygun olmadığı yönündeki çekinceleri not etmek gerekir. Bkz. **Toraman**, "Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişiler", s. 118, dn. 14 ve anılan yazarlar. Yazarların görüşüne katılmakla birlikte çalışmanın konusu oluşturan *deposition* yönteminin Türk hukukuna bütünüyle yabancı olması, Amerikan medeni usul hukukunun işleyiş biçiminin farklılığı ve yöntemin kullanılış biçimiyle bir "sorguyu" hatırlatması gerekçeleriyle kavramın Türkçe karşılığında "sorgu" ifadesine yer verilir.

²⁷ Federal Medeni Usûl Kuralları'nın 1 Aralık 2021 itibarıyla yürürlükte olan versiyonu için bkz. www.uscourts.gov (ET: 14.12.2022).

(*Federal Rules of Civil Procedure*, FRCP) ve medeni usûl hukuku ile ceza usûl hukuku bakımından ortak bir düzenleme niteliğinde olan Federal Delil Kuralları'nda (*Federal Rules of Evidence*) yer alır.

Taraf sorgusuna ilişkin en temel ve kapsamlı düzenleme, Federal Medeni Usûl Kuralları'nın yargılamada bilgi ve belgelerin ibrazı (*disclosures*) ile *discovery*²⁸ aşamasını düzenleyen beşinci kısmında yer alır. Bu kapsamda, 30. maddede sözlü taraf sorgusu (*deposition by oral examination*), 31. maddede yazılı taraf sorgusu (*deposition by written questions*) ve son olarak 32. maddede ise taraf sorgusunun duruşma aşamasında kullanılmasına ilişkin esaslar düzenlenir. Bununla birlikte Federal Medeni Usûl Kuralları'nın muhtelif hükümlerinde taraf sorgusuna ilişkin ikincil düzenlemeler mevcuttur. Diğer yandan Federal Delil Kuralları'nda taraf sorgusuna ayrılmış bir bölüm ya da somut bir düzenleme bulunmamakla birlikte taraf sorgusunun niteliği ve amacı, sorgu faaliyetinin tanıklara da yöneltilmesini de gerektirdiğinden, özellikle tanıklara ilişkin olarak hazırlanmış detaylı düzenlemeler, taraf sorgusunun yürütülmesi bakımından dikkate alınır.

Son olarak müşterek hukuk sisteminin bütününde oldukça önemli olan yargısal içtihatların da taraf sorgusu bakımından bir hukuk kaynağı teşkil ettiğini eklemek gerekir. Yazılı hukuk kurallarının yorumlanması ve yazılı hukuk kurallarındaki boşlukların doldurulması bakımından bağlayıcı niteliği haiz mahkeme kararları, taraf sorgusunun usûlüne ve esasına ilişkin birtakım sınırlamalar getirir.

C. Taraf Sorgusunun Yargılamadaki Konumu

Amerikan medeni yargısında davanın aşamalarını “duruşma öncesi aşama” ve “duruşma aşaması” olmak üzere iki ana bölüme ayırmak mümkündür. Amerikan hukukunda, medeni yargıda dava açmak üzere verilen dilekçede, Türk hukukunun aksine, uyuşmazlığa konu vakıaların ve bu vakıaların ispatı için kullanılacak delillerin açıkça yazılması gerekmez. Mahkemenin yer ve kişi yönünden yetkili ve görevli olduğunun tespiti yapıldıktan sonra “duruşma öncesi aşama” başlar. Bu aşamada tarafların, taraf hâkimiyeti sistemi sebebiyle, davayla ilişkili vakıaları ve delilleri tespit ederek duruşma aşamasında kullanılmak üzere hazırlamaları beklenir. Karşı taraftan ve tanıklardan bilgi toplama faaliyeti olarak nitelendirilebilecek²⁹ *discovery* aşaması bu amaca hizmet eder. Bu doğrultuda, hâkim huzurunda

²⁸ *Discovery* için bkz. aşağıda I.C. “Taraf Sorgusunun Yargılamadaki Konumu”.

²⁹ **Silberman/Stein/Wolf**, s. 8.

yapılan ilk ön duruşma toplantısında (*initial conference*) duruşma öncesi aşamanın, özellikle *discovery* sürecinin, takvimi oluşturulur.

Discovery sürecinde karşı taraftan ve üçüncü kişilerden bilgi edinen tarafların dava malzemesini toplamasının ardından hâkimin katılımıyla son duruşma öncesi toplantı (*final pretrial conference*) yapılır. FRCP m. 56 uyarınca taraflardan birinin talebi üzerine toplanan dava malzemesini inceleyen hâkim, *discovery* sürecinde tespit edilen vakıa ve delilleri dikkate alarak, duruşma aşamasına geçilip geçilmeyeceğine karar verir. Özet karar (*summary judgment*) olarak isimlendirilen bu kararlar toplanan dava malzemesinin açıkça davaya devam edilmesinin gerekli olmadığını gösterdiği takdirde hâkim, duruşma aşamasına geçilmesine yer olmadığına dair karar verir. Ancak uygulamada, özellikle federal yargıda, *discovery* aşamasında dava hakkında detaylı bilgiye erişen tarafların uyuşmazlığın kim lehine çözümleneceğini öngörebilmesi mümkün olduğundan, uyuşmazlıkların -duruşma aşamasına geçilmeksizin- sulh yoluyla çözümlendiği görülür³⁰. Dolayısıyla hem verilecek özet karar hem de uyuşmazlığın sulh yoluyla çözümlenebilmesi bakımından *discovery* süreci oldukça önemlidir. Bu sebeple taraflar, *discovery* aşamasında kapsamı mümkün olduğunca geniş tutarak ulaşılabilecekleri tüm bilgilere ulaşmayı hedefler.

Discovery aşamasında uyuşmazlıkla ilgili bilgilerin araştırılması ve dava malzemesinin toplanması amacıyla farklı yöntemler izlenir³¹. Bu yöntemler, delillerin türüne göre iki gruba ayrılabilir. Tarafların yazılı deliller (*written evidence*) bağlamında karşı taraftan ve üçüncü kişilerden uyuşmazlıkla ilgili belgeleri talep etmesi mümkündür. Genel ibraz yükümlülüğünü

³⁰ Uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözümlenme oranının yüzde doksanın üzerinde olduğu iddia edilir. 2019 tarihli bir çalışmada, açılan davaların yüzde doksan yedisinin ya sulh yoluyla çözümlendiği ya da hâkim tarafından reddedildiği, bu davalarda duruşma aşamasına geçilmediği yönünde bkz. **Felix**, Adrian K./**Dolan**, Martin A./**Kibbe**, Rebecca C./**Lustrin**, Lori: “Deposition, Turning the Table on Difficult Witnesses (and Counsel)”, *The Brief*, C. 48, S. 2, 2019, s. 31. Bu oranın her koşulda gerçeği yansıtmayacağı ifade edilmekle birlikte uyuşmazlıkların çok büyük oranda sulh yoluyla çözümlendiği kabul edilir. Detaylı bilgi için bkz. **Eisenberg**, Theodore/**Lanvers**, Charlotte: “What is the Settlement Rate and Why Should We Care?”, *Journal of Empirical Legal Studies*, C. 6, S. 11, 2009, s. 146.

³¹ Amerikan hukuku, duruşma öncesi aşamada tarafların dava malzemesini toplamasına ilişkin olarak en kapsamlı ve detaylı düzenlemeleri içerir. Bu bağlamda tarafların başvurabileceği yöntemlerin çeşitliliği görece fazla olduğu gibi tarafların ve üçüncü kişilerin iş birliği yapmakla yükümlü olduğunu düzenleyen birçok hüküm mevcuttur. Bkz. **Stürner**, Rolf: “Transnational Civil Procedure: Discovery and Sanctions Against Non-Compliance”, *Uniform Law Review*, C. 6, S. 4, 2001, s. 876, 878.

kabul eden ülkeler arasında yer alan ABD’de, belgeleri ibraz mecburiyeti kapsamlı bir şekilde düzenlenir³². Tam olarak tanımlanamasa dahi tarihi ve konusu bilinen belgelerin talep edilmesinin mümkün olduğu ifade edilir³³.

Sözlü deliller (*oral evidence*) bağlamında ise üç farklı yöntemden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, hasma soru kâğıdı gönderilmesidir (*interrogatories*)³⁴. Taraf sorgusuna benzeyen bu yöntemde, sorular taraf vekillerince hazırlanır ve yazılı olarak cevaplanmak üzere karşı tarafa gönderilir. Benzer şekilde vakıaların karşı tarafça ikrar edilmesini sağlamak ve böylece çekişmeli vakıaları tespit etmek amacıyla ikrara davet (*request for admission*) yönteminin kullanılması mümkündür. Bu yöntemde, hasma soru kâğıdı gönderilmesinden farklı olarak, karşı tarafa yöneltilen soruların amacı somut bir vakıanın ikrar edilmesini sağlamaktır. Bu sebeple sorular açık uçlu olarak hazırlanmadığı gibi karşı tarafın vakıayı ya ikrar etmesi ya da inkâr etmesi beklenir. Çalışmanın konusu oluşturan taraf sorgusu (*deposition*) ise bu yöntemlerin üçüncüsüdür.

Discovery bağlamında kullanılan yöntemlere ilişkin olarak iki hususun altını çizmek gerekir. Öncelikle bu yöntemlerle elde edilen ifadeler, kural olarak, delil niteliğini haiz değildir. Dolayısıyla -istisnai durumlar dışında- bu yöntemlerin kullanılmasındaki amaç uyuşmazlığı aydınlatmak ve delil elde etmektir. Başka bir ifade ile bu yöntemler birer delil elde etme aracıdır. İkinci olarak bu yöntemler arasında yapılan ayırım yöntemin yöneltildiği delilin niteliğine ilişkindir. İlk grupta süreç belgelere ilişkin olarak yürütü-

³² **Erdönmez**, Güray: Medeni Usûl Hukukunda Belgelerin İbrazı Mecburiyeti, İkinci Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 85.

³³ **Yoshida**, s. 99-100’den aktaran **Erdönmez**, s. 86.

³⁴ Nitekim modern taraf sorgusunun kaynağı da bu yöntemdir. On altıncı ya da on yedinci yüzyılın ortalarında İngiliz hakkaniyet mahkemelerinde (*equity courts*) kullanılmaya başlandığı tahmin edilen hasma soru yöneltilmesi yöntemi -belirtmek gerekir ki burada modern anlamıyla bir soru kâğıdı gönderilmesinden bahsetmek tam olarak mümkün değildir- uyuşmazlığın karşı tarafının sorgulanmasının ilk örneğidir. Karşı tarafın soruları yanıtlama zorunluluğunun bulunmadığı bu uygulama, modern *discovery* yöntemlerine kaynak teşkil eder. Bkz. **Goldstein**, s. 258 vd. Zamanla bu uygulamalar, yazılı hukuk kuralları ile düzenlenmiştir. Duruşma öncesi aşamaya ilişkin olarak taraf sorgusu yönteminin ve *discovery* sürecinin Federal Medeni Usûl Kuralları’nın getirdiği en önemli yeniliklerden birisi olduğu edilir. Bkz. *Hickman v. Taylor*, 1947 (<https://supreme.justia.com/>, ET: 08.04.2023). Ancak ifade etmek gerekir ki *deposition* kavramı, önceki yüzyıllarda -modern içeriğinden farklı olarak- genel anlamda sorgu (*examination*) anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bkz. **Kessler**, Amalia D.: “Our Inquisitorial Tradition: Equity Procedure, Due Process, and the Search for an Alternative to the Adversarial”, *Cornell Law Review*, C. 90, S. 5, 2005, s. 1206.

lürken ikinci grupta kullanılan yöntemin karşı tarafında hasım ya da üçüncü kişiler bulunur. Ancak bu durum kullanılan yöntemle elde edilmek istenilen delilin yöntemin yöneldiği delil türüyle sınırlı olduğu anlamına gelmez. Nitekim ibrazı istenen belgelerden hareketle tanıklara, sorgulanan tanıkların verdikleri ifadeden hareketle belgelere ulaşılması mümkündür. Bu bağlamda özellikle taraf sorgusu ile belgeleri ibraz mecburiyeti arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmek gerekir. Zira belgeleri ibraz mecburiyetinin bizzat etkili bir *discovery* aracı olma özelliğinin yanında taraf sorgusunda kimlere hangi soruların yöneltmesi gerektiğinin belirlenmesi hususundaki yol gösterici niteliğinin oldukça önemli olduğu kabul edilir³⁵.

II. TARAF SORGUSU

A. Taraf Sorgusunun Amacı

Taraf sorgusunu yürüten tarafın amacı, en temelde, uyuşmazlıkla ilgili vakıaları ve bu vakıaların mahkeme nezdinde ispatını mümkün kılan delilleri tespit etmektir. Bu amaçla sorguyu yapan taraf, sorgulanan kişiye uyuşmazlıkla ilgili vakıalar ve deliller hakkında sorular sormak suretiyle karşı tarafın ve üçüncü kişilerin vâkıf olduğu hususlar hakkında bilgi edinmeyi hedefler. Dolayısıyla *discovery* aşamasının başındaki bilgi asimetrisini kendi lehine gidermek ve davayı aydınlatmak amacıyla sorgulanan kişiye sorular yöneltilir. Özellikle Amerikan usûl hukukunda dava dilekçesinde uyuşmazlığın konusunu oluşturan vakıaların ve bu vakıaları ispata yarayan delillerin açıkça ifade edilmesinin zorunlu olmaması³⁶, dava açıldıktan sonra da taraflar arasında bir bilgi asimetrisi sorununu beraberinde getirir ve dolayısıyla *discovery* aşamasını oldukça önemli kılar. Taraf sorgusu, bu yönüyle, silahların eşitliği ilkesinin etkinlik kazanmasına hizmet eder.

Dava malzemesinin toplanmasına ek olarak, duruşma aşamasından önce tarafların karşı tarafla ve tanıklarla etkileşim imkânı sağladığından, taraf sorgusu tarafların sadece karşı tarafın ve tanıkların vâkıf olduğu vakıalar ve deliller hakkında değil, doğrudan bu kişiler hakkında bilgi edinebilmesini sağlar. Böylece kendi iddia ve savunmalarının mahkeme nezdinde ne derecede kabul edilebilir olduğuna ilişkin olarak kanaat edinen taraflar, yargılamanın gidişatı hakkında öngörü edinebilir; böylece uyuşmazlığın sulh

³⁵ **Hazard**, Geoffrey C. Jr.: “Discovery Vices and Trans-Substantive Virtues in the Federal Rules of Civil Procedure”, *The University of Pennsylvania Law Review*, C. 137, S. 6, 1989, s. 2239.

³⁶ **Stürner**, Rolf: “Transnational Civil Procedure: Discovery and Sanctions Against Non-Compliance”, *Uniform Law Review*, C. 6, S. 4, 2001, s. 871.

yoluyla çözümlenmesi kolaylaşır³⁷. Uyuşmazlık sulh yoluyla çözümlenmese bile tarafların bu süreçte karşı taraf ve tanıklar hakkında elde ettikleri izlenimler, deliller mahkeme ve jüri önünde tartışılırken delillerin güvenilirliği ilişkin olarak iddia ve itirazlar ileri sürülebilmesini mümkün kılar. Özellikle tanık ifadelerinin “korunması”, bu bağlamda, oldukça önemlidir³⁸.

B. Taraf Sorgusunun Kapsamı

1. Taraf Sorgusunun Konu Yönünden Kapsamı

Taraf sorgusunun temel işlevi, *discovery* aşamasının amacıyla paralel şekilde, dava malzemesinin toplanması olduğundan taraf sorgusunun konusunu vakıalar ve deliller oluşturur. Taraflar arasındaki bilgi asimetrisi, *discovery* aşamasının başında her iki taraf için de büyük bir belirsizliğe işaret eder. Dolayısıyla tarafların, özellikle dava dilekçesinin içeriği sebebiyle, uyuşmazlığın konusunu oluşturan vakıalar ve deliller hakkında bilgi sahibi olamaması ihtimaller dâhilinde olduğundan taraf sorgusunun konu yönünden kapsamını kesin çizgilerle belirlemek güçtür.

FRCP m. 26(b)(1)’de *discovery* faaliyetinin kapsamı genel olarak düzenlenir. Hüküm uyarınca taraflar, davanın ihtiyaçlarıyla orantılı olmak koşuluyla, herhangi bir tarafın iddiası veya savunmasıyla ilgili olan hususlar hakkında bilgi edinme haklarını kullanabilirler ancak bu hususların gizlilik kapsamında³⁹ (*privileged*) olmaması gerekir. Yine aynı hükümde dava konu-

³⁷ Örneğin sermaye piyasası işlemlerine ilişkin olarak *Deutsche Telekom*’a karşı ABD’de ve Almanya’da açılan davalarda Amerikan usûl hukukunun en önemli araçlarından olan *discovery* sürecinin açılan davaların farklı şekillerde sonuçlanmasında büyük rol oynadığı iddia edilir. ABD’de açılan topluluk davasının (*class action suit*) *discovery* süreci iki yıl sürmüş, bu süreçte davacı vekillerince otuz taraf sorgusu gerçekleştirilmiş ve 1,9 milyon belge incelenmiştir. Davanın açılmasından beş yıl sonra taraflar sulh olmuş ve şirket topluluğa 120 milyon dolar ödemiştir. Diğer yandan Almanya’da açılan dava on bir yıl sonra reddedilmiştir. Süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. **Halberstam**, Michael: “The American Advantage in Civil Procedure? An Autopsy of the Deutsche Telekom Litigation”, *Connecticut Law Review*, C. 48, S. 3, 2016, s. 863 vd.

³⁸ Tanık ifadelerinin korunmasına ilişkin olarak bkz. aşağıda III.A.II. “Tanık İfadelerinin Korunması Açısından”.

³⁹ Amerikan hukukunda özel bir yeri olan gizliliğe (*privilege*) ilişkin olarak hem yazılı hukuk kuralları hem de içtihat hukuku kuralları mevcuttur. Avukat-müvekkil, hasta-doktor ve gazeteci-kaynak (*source*) arasındaki ilişkiler bu kapsama dâhildir. Bkz. **Silberman/Stein/Wolf**, s. 642. Ayrıca bkz. FRE m. 501. Amerikan hukukundaki bu farklılığın ideolojik gerekçelerine ilişkin olarak bkz. **Çiftçi**, s. 108 vd. Verilen örneklerin de işaret ettiği gibi Amerikan hukukunda gizlilik, mesleki ilişkilerle sınırlanır. Aynı yönde bkz. **Stürner**, Rolf: “Transnational Civil Procedure: Discovery and Sanctions Against Non-Compliance”, *Uniform Law Review*, C. 6, S. 4, 2001, s. 879. Amerikan

sunun ve değerinin, tarafların ilgili bilgi ve delillere ulaşma imkânının ve kaynaklarının, *discovery* yönteminin sebep olacağı külfet ve maliyetin dikkate alınacağı ifade edilir. Son olarak bu yolla elde edilmek istenen bilginin mahkeme nezdinde kabul edilebilir (*admissible*) bir delil olması gerekmez⁴⁰. Hükümden hareketle *discovery* faaliyetinin kapsamı bakımından üç ölçüt belirlemek mümkündür: (i) taraflardan birisinin iddiası veya savunmasıyla ilgili olma, (ii) gizlilik kapsamında olmama ve (iii) uyuşmazlık bakımından orantılı olma.

Federal Medeni Usûl Kuralları'yla öngörülen sınırların yoruma açık olması, ilk bakışta, hâkimin doğrudan sürece dâhil olmaması da göz önüne alındığında, taraflara *discovery* kapsamında çok geniş bir alan tanındığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak medeni yargı sisteminin kurgulanış biçimi, bu anlamda bir serbestiyi zorunlu kılar. Talep bilginin ya da bilgi talep etme yönteminin orantılı olup olmadığının somut olay bakımından değerlendirilmesi gerekir. Nitekim bir yargı kararında *discovery* faaliyetinin kapsamıyla ilgili olarak şu ifadeler yer verilir⁴¹:

“Discovery faaliyeti sınırsız değildir ve mahkeme, ‘makul olmayan bir şekilde kümülatif veya mükerrer’ olan veya ‘davanın ihtiyaçları, ihtilaflı miktar, tarafların kaynakları, davada söz konusu olan meselelerin önemi ve meselelerin çözümünde önerilen keşfin önemi dikkate alındığında, talep edilen yöntemin külfeti veya masrafının muhtemel faydasından daha ağır bastığı’ durumlarda discovery taleplerine sınırlamalar getirebilir.”

Kararda *discovery* faaliyetinin kapsamıyla ilgili olarak yapılan açıklamalar, büyük oranda, FRCP m. 26'da ortaya koyulan sınırlar ile örtüşür. Kararda, “*makul olmayan bir şekilde kümülatif veya mükerrer*” olan bilgi

hukukunda bir hususun avukat-müvekkil gizliliği kapsamında kabul edilebilmesi için aranan koşullara ilişkin olarak bkz. **Friedenthal**, Jack H./**Miller**, Arthur R./**Sexton**, John E./**Hershkoff**, Helen: Civil Procedure Case and Materials, On Birinci Baskı, West Academic Publishing, St. Paul 2013, s. 899. *Discovery* sürecinde gizlilik kurallarının ihlal edilmesini engellemek amacıyla geri alma (*claw-back*) ya da göz gezdirme (*quick-peek*) anlaşmaları yapılır. Bkz. **Göksu**, “Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi”, s. 273.

⁴⁰ Delilin kabul edilebilirliğinin delilin hükme esas alınıp alınmayacağına değil, mahkemeye sunulup sunulmayacağına ilişkin bir mesele olduğu ve Amerikan hukukunda kapsamlı şekilde düzenlendiği ifade edilir. Detaylı bilgi için bkz. **Göksu**, Mustafa: Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil, Adalet Yayınevi, Ankara 2011, (Elektronik Delil), s. 105 vd.

⁴¹ *Six West Retail Acquisition v Sony Theatre Management Corp.*, 2001 (<https://cite.case.law/>, ET: 20.12.2022).

elde etme yöntemlerinin de mahkemece engellenebileceği ifade edilir. Nitekim istenen bilgi veya belgenin elde edilmesinin ardından aynı bilgi veya belgeyi elde etmek için *discovery* faaliyetini devam ettirmek, özellikle maliyetler açısından değerlendirildiğinde, makul karşılanamaz. Bu doğrultuda, mahkeme kararında ifade edilen bu koşulu da *discovery* faaliyetinin kapsamı bakımından dikkate almak yerinde olur. Ayrıca taraf sorgusuyla ulaşılmak istenen delilin mahkemede kabul edilebilir olmaması (*inadmissible evidence*) dahi delil ibrazı talebini reddetmek için yeterli değildir⁴².

2. Taraf Sorgusunun Kişiler Yönünden Kapsamı

a. Genel Olarak

Taraf sorgusunun kişiler yönünden kapsamının iki farklı açıdan ele alınması mümkündür. Öncelikle ilgililerin hukuki statüsü bakımından bir değerlendirme yapıldığında tüzel kişilerin sorgulanması hususunda Türk hukukuna oldukça yabancı bir yaklaşımın kabul edildiği görülür. Federal Medeni Usûl Kuralları'nda 1970 yılında yapılan değişiklikle tüzel kişilerin de taraf sorgusu kapsamında sorgulanmasına imkân tanınmıştır⁴³. Böylece tüzel kişilere de uyuşmazlık konusunun tespiti amacıyla olabileceği gibi uyuşmazlığın çözümü bakımından önem arz edecek vakıa ve deliller hakkında sorular yönetilmesi mümkündür. Sorgu, elbette, fiilen tüzel kişiyi temsil eden gerçek kişilere yönelik olarak yapılsa da sorgulanan kişi tüzel kişinin kendisidir. Diğer yandan gerçek kişilerin sorgulanmasında, bu bağlamda, ayrıksı bir durum söz konusu değildir.

Taraf sorgusunun kişiler yönünden kapsamı bakımından yapılabilecek ikinci ayırım ise sorgulanacak kişinin uyuşmazlıkla ilgisi yönünden ele alınabilir. Taraf sorgusunda sorgulanacak kişi tanık olabileceği gibi hasmın sorgulanması da mümkündür. Türk hukukuna oldukça yabancı olan bu sistemde, uyuşmazlığın karşı tarafına -bu taraf, sorguyu yapan tarafın uyuşmazlıktaki konumuna bağlı olarak davalı ya da davacı taraf olabilir- uyuşmazlıkla ilgili vakıalar ve deliller hakkında sorular yöneltilmesi mümkündür. Nitekim sistemin tarihsel gelişim süreci de taraf sorgusunun öncelikli olarak hasma yönelik olarak yürütüldüğüne işaret eder.

⁴² Dees, William A.: "Civil Procedure -- Deposition and Discovery --Availability of Adversary's File Under the Federal Rules of Civil Procedure", North Carolina Law Review, C. 25, S. 3, 1947, s. 318.

⁴³ Yeazell, Stephan C./Schwartz, Joanna C./Carroll, Maureen: Federal Rules of Civil Procedure, Aspen Publishing, New York 2022, s. 98.

Taraf sorgusunda tanıkların sorgulanması bakımından ise öncelikli olarak Amerikan usûl sistemindeki tanık delilinin tanımlanış biçiminden hareket etmek gerekir. Şöyle ki -Türk hukukundaki tanık delilinden farklı olarak⁴⁴- Amerikan usûl hukukunda bilirkişilik sistemi bütünüyle farklı ele alınır: Bilirkişiler de ispat hukuku bağlamında tanık olarak değerlendirilir. Hatta tanıklar arasında “adi tanık (vakıa tanığı, *lay witness*)” ve “uzman tanık⁴⁵ (*expert witness*)” olmak üzere ikili bir ayırım mevcuttur⁴⁶. Adi tanıklar, işlevleri itibarıyla Türk hukukundaki tanık deliline karşılık gelirken uzman tanıkların Türk hukukunda birebir örtüştüğü bir kurum bulunmaz⁴⁷. Oldukça istisnai hâller dışında⁴⁸, bilirkişinin ve dolayısıyla bilirkişi raporunun taraflarca mahkemeye sunulması, Amerikan usûl hukukundaki bilirkişilik kurumu HMK m. 293’te düzenlenen “uzman görüşü” ile benzerliğe işaret etmekle birlikte uzman tanık tarafından düzenlenen raporun ve uzman tanığın ifadesinin ispat gücü, Türk hukukundaki bilirkişilik kurumununkine benzer. Tanık sistemindeki bu ayırım, iki tür tanığın da taraf sorgusuyla sorgulanmasına engel teşkil etmemekle birlikte tanığın niteliği taraf sorgusunda izlenen usûl bakımından farklılıklara sebep olabilir⁴⁹.

⁴⁴ Türk hukukunda tanık ile bilirkişi keskin şekilde birbirinden ayrılır. Kurumlar arasındaki karşılaştırma için bkz. **Tanrıver**, Süha: Medenî Yargıda Bilirkişilik, Yetkin Yayınları, Ankara 2016, s. 27; **Toraman**, Barış: Medeni Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi, Yetkin Yayınları, Ankara 2017 (Bilirkişi İncelemesi), s. 120 vd.

⁴⁵ Amerikan hukukundaki kavramın motamot Türkçe karşılığı “uzman tanık” olmakla birlikte Türk hukuku bağlamında “taraf bilirkişi” ifadesinin daha uygun olduğu yönünde bkz. **Toraman**, “Bilirkişi İncelemesi”, s. 84.

⁴⁶ Uzman tanıkların, müşterek hukukun ispat kullarının temel ilkelerinden birisi olan “tanığın görüşlerini değil, yalnızca vakıaları beyan edebileceği” kuralının (*opinion rule*) bir istisnasını teşkil ettiği ifade edilir. Bkz. **Budak**, Ali Cem: “Anglo-Amerikan Medeni Yargılama Hukukunda Bilirkişilik”, İstanbul Barosu Dergisi, C. 65, S. 10-12, s. 2 vd.

⁴⁷ Türk hukukundaki bilirkişilik kurumu ile uzman tanık kurumuna ilişkin detaylı karşılaştırma için bkz. **Budak**, “Bilirkişilik”, s. 4 vd.; **Teomete Yalabık**, Fulya: “Anglo-Amerikan ve Fransız Hukuklarında Bilirkişilik Kurumuna Genel Bakış”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcantez’e Armağan Özel Sayısı, 2014, (Bilirkişilik), s. 2119 vd.

⁴⁸ Amerikan hukukunda bilirkişinin özel bir türü olarak “*court-appointed expert*” olarak nitelendirilen ve yaygın uygulamanın aksine mahkeme tarafından atanan bilirkişinin taraf bilirkişiliği kurumuna yönelik eleştiriler doğrultusunda düzenleme altına alındığına ancak uygulamanın taraf vekillerince benimsenmediğine ilişkin olarak bkz. **Teomete Yalabık**, “Bilirkişilik”, s. 2124 vd.; **Toraman**, “Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişiler”, s. 118.

⁴⁹ Taraf sorgusunda usûle ilişkin açıklamalar için bkz. aşağıda II.C. “Taraf Sorgusunun Usûlü”.

b. Taraf Sorgusuna Katılma Zorunluluğunun İstisnası Olarak Zirve Doktrini

Sorguya katılma zorunluluğu, taraf sorgusu sisteminin başat ilkelerinden olmakla birlikte istisnai durumlarda yargılamanın yapıldığı mahkemeye yapılan başvuruya tanığın sorguya katılmamasına izin verilebilir. Zirve doktrini (*apex doctrine*) etrafında şekillenen bu istisna, kaynağını yazılı bir hukuk kurallarından değil, yargı içtihatlarından alır. Bu doktrine göre bir kuruluşun en tepesinde yer alan yöneticilerin sorumlulukları ve yoğun iş tempoları sebebiyle taraf sorgusuna katılmaya zorlanmalarının -özellikle uygulamada taraf sorgusunun saatler sürebildiği de dikkate alınarak- her koşulda makul olamayacağı, bu sebeple yöneticinin taraf sorgusuna katılmama talebinin mazur görebileceği kabul edilir. Dolayısıyla doktrinin uygulama alanı bulabilmesi tanığın mesleki konumu ve yoğunluğuyla yakından ilgilidir. Ancak yargı kararlarında, doktrinin uygulanması bakımından kesin ve objektif kriterlere rastlanmadığı gibi bütünüyle yeknesak bir uygulama da söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle doktrinin uygulanması somut olayın özelliklerine göre şekillenir.

Yargı kararları incelendiğinde zirve doktrinin uygulanması bakımından yargı mercilerinin yaklaşımlarının ortak noktalarının tespiti doktrinin çerçevesinin çizilmesi bakımından yol gösterici olacaktır:

- Doktrin özü itibarıyla bir kuruluşun organizasyon yapısının en üstünde yer alan kişileri kapsamına almakla birlikte kuruluşların niteliğine ilişkin olarak farklı değerlendirmeler yapılması gerekir. Doktrin öncelikle yüksek kademelerde görev yapan devlet memurları hakkında uygulanmış, zamanla şirket yöneticilerine teşmil edilmiştir⁵⁰. Bu sebeple doktrinden yararlanmak üzere mahkemeye başvuran kişinin görev aldığı kurumun niteliğinin doktrinin uygulanması bakımından ne şekilde dikkate alınması gerektiğine ilişkin olarak bir belirsizlikten bahsedilir⁵¹.
- Taraf sorgusunun konusu, doktrinin uygulanması bakımından belirleyicidir. Şöyle ki somut olaydaki taraf sorgusunun doğrudan sorgulanacak tanığın fiilleri ile ilgili olması hâlinde doktrine dayanılarak taraf sorgusuna katılmamak mümkün olmaz. Nitekim, örneğin, ABD

⁵⁰ Lam, Amalia L.: "Unwarranted Weight of a Paper Barrier: A Proposal to Ax the Apex Doctrine", Washington University Law Review C. 89, S. 6, 2012, s. 1460.

⁵¹ Lam, s. 1460.

Başkanı Bill Clinton'ın doktrinden yararlanmak üzere yaptığı başvuru reddedilmiştir⁵².

- Benzer şekilde tanığın uyuşmazlık konusu vakıalarla ilişkisi de tanığın taraf sorgusuna katılmamasına izin verilmesi açısından dikkate alınır. Tanık, uyuşmazlığın çözümü bakımından önem arz eden vakıalar ve delillere erişim için tek kaynak konumundaysa tanığın talebi reddedilir. Diğer yandan bilgilerin farklı kişi ya da kaynaklardan elde edilmesi mümkünse talebi -diğer koşulların da varlığı hâlinde- mahkemece kabul edilebilir.
- Tanığın yöneticisi olduğu kuruluşun büyüklüğü bakımından bir ölçüt mevcut değildir. Tanığın talebinin doktrin kapsamında olup olmadığına ilişkin değerlendirmede tanığın görev tanımı, kuruluşun organizasyon yapısı ve kuruluş içindeki raporlama mekanizmaları da dikkate alınabilir⁵³.
- Tanığın “meşguliyet düzeyi” bakımından kesin bir ölçüt mevcut değildir. Kararlarda -doktrinin temel mantığı gereğince- kişinin meşguliyet düzeyi çoğunlukla bir ölçüt olarak değerlendirmeye alınır ancak bu düzeyin ne şekilde tespit edileceğine ilişkin objektif bir ölçüt bulunmaz⁵⁴. Diğer yandan yönetici sıfatını kaybetmiş, başka bir ifade ile kuruluştaki görevi sona ermiş tanıkların da doktrin çerçevesinde taraf sorgusuna katılmama taleplerinin kabul edildiği kararlar mevcuttur⁵⁵.

Yapılan açıklamalar ışığında şu sonuca varmak mümkündür: Doktrin, esasında, tanığın taraf sorgusuna katılmasının tanık ve tanığın yönettiği kuruluş bakımından yaratacağı külfet ile tanık ifadesinin yargılamaya sağlayacağı katkı arasında bir değerlendirme yapılmasını gerektirir. Taraf sorgusunun amacı ve kapsamı, tanığın sorgulanmasında elde edilecek faydaları çeşitlendirir, bu durum da zirve doktrinin uygulanması bakımından çok yönlü bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılar.

Tanığın zirve doktrinine dayanarak taraf sorgusuna katılmamayı talep etmesi hâlinde mahkeme, beş farklı karar verebilir: (i) Tanığın gerekçe-

⁵² Bkz. *Clinton v. Jones*, 1997 (<https://supreme.justia.com/>, ET: 20.12.2022).

⁵³ Bkz. *Bolden v. FEMA*, 2008 (**Johnston**, Iain D.: “Apex Witnesses Claim They Are Too Big to Depose”, *Litigation*, C. 41, S. 1, 2014, s. 43).

⁵⁴ **Johnston**, s. 44 vd.

⁵⁵ Örneğin bkz. *Bose Corp. v. Able Planet, Inc.*, 2012 (<https://casetext.com>, ET: 20.12.2022); *Minter v. Wells Fargo Bank*, 2009 (<https://casetext.com>, ET: 20.12.2022); *City of Fort Lauderdale v. Scott*, 2012 (<https://casetext.com>, ET: 20.12.2022).

rinin mahkemece bütünüyle makul bulunması hâlinde talebi kabul edilebilir. (ii) Taraf sorgusunun yazılı usûlde yapılmasına, tanığa soru kâğıdı gönderilmesine karar verilebilir. (iii) Taraf sorgusunun tanık için daha uygun olan bir yer ve zamanda yapılmasına karar verilebilir. (iv) Tanık sorgusunun süresi sınırlandırılabilir. (v) Tanığın talebi reddedilebilir⁵⁶. Ancak ifade edilmelidir ki tanığın talebinin doktrin kapsamında değerlendirilerek taraf sorgusuna katılmama talebinin mahkemece kabulü, ilgiliye tanıklıktan çekilme hakkı tanındığı anlamına gelmez. Bu karar, sadece taraf sorgusuna katılma zorunluluğunun istisnasını teşkil ettiğinden, bu karara dayanılarak duruşma aşamasında mahkeme önünde ifade vermektan kaçınılması mümkün değildir.

C. Taraf Sorgusunun Usûlü

Federal Medeni Usûl Kuralları'nda, taraf sorgusunun usûlüne ilişkin detaylı düzenlemeler mevcuttur. Kural olarak, *discovery* kapsamında yürütülen taraf sorgularının Federal Medeni Usûl Kuralları'nda belirlenen usûle göre (*without leave*) yapılması gerekir. Ancak FRCP m. 30(a)(2) uyarınca ifadesi alınan kişinin daha önce taraf sorgusu yöntemiyle ifadesi alınmışsa, ondan fazla sorgu yapılması hâlinde⁵⁷, ifadesi alınacak kişinin yurt dışına çıkması olasıysa ya da ifadesi alınacak kişi mahkumsa taraf sorgusunun farklı bir usûlde (*with leave*) yapılması mümkündür.

Taraf sorgusuna davet usûlü, sorguya katılacak kişinin uyuşmazlıktaki konumuna göre farklı kurallara tabidir. Hasmın taraf sorgusuyla ifadesinin alınması hâlinde bu durumun karşı tarafa yazılı olarak bildirilmesi yeterliyen tanıkların taraf sorgusuna daveti, Federal Usûl Kuralları m. 45'e uygun şekilde mahkeme emriyle (*subpoena*) yapılır. Üçüncü kişinin taraf sorgusuna

⁵⁶ Benzer değerlendirmeler için bkz. **Lam**, s. 1461.

⁵⁷ Federal Medeni Usûl Kuralları'nın önceki düzenlemelerinde taraf sorgusunda sorgulanacak kişi sayısına ilişkin bir kural mevcut olmadığına; taraf sorgusu kapsamında "olması gerekenden daha fazla" kişinin ifadesinin alındığını düşünen karşı tarafın itirazı üzerine mahkeme durumun "makul olup olmadığına" yönelik olarak bir değerlendirme yaparak karar verildiğine ilişkin olarak bkz. **Emery/Edwards/Edwards**, s. 75 vd. Federal Medeni Usûl Kuralları'nda 1993 yapılan değişiklikle - tarafların aksine anlaşmadıkları takdirde- her bir tarafın yapabileceği taraf sorgusu sayısı on ile sınırlandırılmıştır. Değişiklikle hem ondan fazla taraf sorgusu yapılmak istenmesi hâlinde talebin FRCP m. 26(b)(2) uyarınca yargısal denetime tabi olması hem de maliyetler açısından daha etkin bir taraf sorgusu yönteminin benimsenmesinin sağlanmak istendiği ifade edilir. Uyuşmazlığın niteliği ve somut durumun gerekliliklerine göre bu sayının mahkeme kararıyla düşürülmesi ve yükseltilmesi mümkündür. Bkz. **Yeazell/Schwartz/Carroll**, s. 98.

katılırken belge temin ve ibraz etmesi isteniyorsa bu durumun da tebligatta bildirilmesi gerekir. Bu durumda “*subpoena duces tecum*” isimli özel bir tebligatın düzenlenmesi gerekir⁵⁸. Ancak ifade verecek kişinin sorguya kendi rızasıyla katılması hâlinde kişiye tebligat gönderilmesi zorunlu değildir⁵⁹.

Taraf sorgusunun yeri ve zamanı taraf vekillerince gayriresmî olarak belirlenir, sorgular genellikle sorguyu yapan taraf vekilinin ofisinde gerçekleştirilir⁶⁰. Ancak durumun niteliği gerektirdiği takdirde, örneğin ifadesi alınan kişinin uzakta olması ya da taşınması makul olmayacak miktarda belgenin söz konusu olması gibi, sorgunun başka bir yerde gerçekleştirilmesi de mümkündür⁶¹. Ayrıca Federal Usûl Kuralları m. 30(b)(4) uyarınca tarafların talebiyle ya da mahkeme kararıyla taraf sorgusunun uzaktan (*by remote means*), örneğin telefon yoluyla, yapılması da mümkündür. Taraf sorgusunun, kural olarak, bir günde tamamlanması gerekir ve sorgu, yedi saatten uzun süremez⁶². Ancak durumun niteliği gereğince sürelerin mahkeme kararıyla uzatılması mümkündür.

Taraf sorgusunun kayıt altına alınması gerekir. Tanık ya da tarafça verilen ifadenin Federal Usûl Kuralları m. 30(b)(3)(A) uyarınca sesli ya da görüntülü olarak kayıt altına alınması mümkün olduğu gibi stenografi yöntemiyle tutanak tutulması da söz konusu olabilir. Hüküm uyarınca ifadesi alınacak kişiye yapılacak bildirimde kayıt usûlünün de açıkça yazılması gerekir. Sorgunun kayıt altına alınması mahkemece atanan memur tarafından ya da memur gözetiminde üçüncü kişiler tarafından yapılır⁶³. İfadesi alınan kişinin sorgu başlamadan önce yemin etmesi gerekir⁶⁴. Yemin mahkemece atanan memur tarafından icra ettirilir ve ilgilinin yemin ettiği memur tarafından tutanak altına alınır. Sorgunun uygun yöntemle alınan kaydı da tutanakla birlikte bir zarfa koyularak mühürlenir ve taraf sorgusunu yapan taraf vekiline teslim edilir. FRCP m. 30(f)(1) uyarınca güvenli şekilde saklanması gerekir.

⁵⁸ **Glannon**, Joseph W.: *Civil Procedure*, Beşinci Baskı, Aspen Publishing, New York 2006, s. 392.

⁵⁹ **Silberman/Stein/Wolf**, s. 633.

⁶⁰ **Glannon**, s. 392.

⁶¹ **Glannon**, s. 392.

⁶² Federal Medeni Usûl Kuralları’nda 2000 yılında yapılan değişiklikle getirilen bu sınırlamanın amacının taraf sorgusu sürecindeki gereksiz maliyetleri ve gecikmeleri önlemek olduğu ifade edilir. Bkz. **Yeazell/Schwartz/Carroll**, s. 99.

⁶³ Bu kişinin genellikle federal bölge mahkemesi nezdinde memur veya hizmet alınan bir firmanın personeli olarak çalışan zabıt kâtabi (*court reporter*) olduğu yönündeki tespit için bkz. **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 181 ve dn. 390’da anılan yazarlar.

⁶⁴ **Friedenthal/Miller/Sexton/Hershkoff**, s. 856.

Taraf sorgusunda, taraf sorgusunun kapsamına uygun şekilde sorular yöneltilir ve sorgulanan kişinin uyuşmazlıkla ilgili vakıalar ve deliller hakkındaki ifadesi alınır. Ancak ilgilinin mahkeme önünde verdiği ifadeden farklı olarak ifadesi alınan kişinin sorulan sorulara itiraz etmesi (*objection*) sorguyu durdurmaz⁶⁵. Nitekim Federal Usûl Kuralları m. 30(c)(2)'de deliller, tarafların davranışları, sorgu yöntemi de dâhil olmak üzere herhangi bir hususta yapacağı itirazın sorguyu durdurmayaacağı, itirazın kayıt altına alınarak sorgunun devam edeceği ifade edilir. Taraf sorgusu ile alınan ifade kural olarak delil niteliğini haiz olmadığından her itiraz için mahkemenin karar vermesini beklemenin yöntemin amacıyla bağdaşmayacağını ifade etmek yerinde olur. İfadenin mahkemede kullanılması hâlinde itiraz hâkim tarafından değerlendirilir. Uygulamada taraf vekillerinin genellikle sorgunun başında itiraz haklarını saklı tuttuklarını ifade ederek bu durumu kayıt altına aldıkları ifade edilir⁶⁶. Bu kuralın tek istisnası, müşterek hukuka özgü gizlilik (*privilege*) itirazıdır. Federal Usûl Kuralları m. 30(d)(1)'de düzenlenen bu kuralın amacı, bilginin açıklanmasının bütünüyle engellenmesini sağlamaktır⁶⁷. Diğer yandan sorulara, doğru olması hâlinde, “Bilmiyorum.” ya da “Hatırlamıyorum.” şeklinde cevaplar verilmesi usûle aykırılık teşkil etmez⁶⁸.

FRCP m. 30(c)(1) uyarınca taraf sorgusunda çapraz sorgu yönteminin uygulanması mümkündür. Bu durumda taraf sorgusunu yürüten tarafın vekili ilgiliye sorular yönelttikten sonra karşı tarafın vekili de ilgiliye sorular sorar ve ilgilinin verdiği cevaplar da kayıt altına alınır. Özellikle tanığın duruşma aşamasında mahkeme önünde ifade vermesinin mümkün olmadığı durumlarda, alınan ifadenin duruşma aşamasında mahkemeye sunulmak amacıyla yapılan taraf sorgusunda (*trial deposition*) çapraz sorgulama yapılması yaygın bir uygulamadır. Nitekim burada amaç sadece tanığın vakıalara ve delillere ilişkin görüşüne başvurmak değildir. Dolayısıyla alınan ifadenin delil olarak kullanılması, sorgulama yönteminde farklı bir yaklaşımı zorunlu kılar⁶⁹.

⁶⁵ Bir taraf sorgusunda vekilin 300'den fazla itirazda bulunması mahkemece şu şekilde değerlendirilmiştir: “Davacı vekili itirazlarında inatçı davranmış olsa da vekilin tanığı yönlendirdiğine veya tamamen temelsiz itirazlarda bulunduğu dair bir belirti yoktur. Avukat, konuşma itirazlarını araya sokmamış veya cevapları yorumlayarak ya da yardımcı olarak aracılık yapmamış ve ifadenin serbest akışını engellemiştir”. Bkz. *Sonix Technology Co. Ltd. v. Yoshida*, 2014 (Felix/Dolan/Kibbe/Lustrin, s. 31).

⁶⁶ **Glannon**, s. 392.

⁶⁷ **Glannon**, s. 393.

⁶⁸ **Silberman/Stein/Wolf**, s. 633.

⁶⁹ **Glannon**, s. 393.

Sözlü taraf sorgusunda, kural olarak, sorguyu yapan taraf önceden belirlediği soruları ilgiliye sözlü olarak yöneltir. Ancak FRCP m. 30(c)(3)'te, tarafın sorguya yazılı sorular hazırlayarak katılmasına imkân verir. Bu usûlde, taraf hazırladığı soruları kapalı zarf ile mahkeme memuruna verir ve yazılı sorular memur tarafından ilgiliye sözlü olarak yöneltir. Bu usulü FRCP m. 31'de düzenlenen yazılı taraf sorgusundan (*deposition by written questions*) ayırmak gerekir. Zira FRCP m. 30(c)(3)'te düzenlenen usûlde taraf sorgusu sözlü olarak yapılır ancak sorular mahkeme memuruna yazılı olarak verilir. Diğer yandan yazılı taraf sorgusunda sorular doğrudan ilgiliye yazılı olarak iletilir ve yazılı olarak cevaplanır⁷⁰.

III. DEĞERLENDİRMELER

A. Taraf Sorgusu Yönteminin Avantajları

1. Dava Malzemesinin Toplanması Açısından

Taraf sorgusu, tarafların uyuşmazlıkla ilişkili vakıaları ve uyuşmazlığın çözümünde etkili olacak delilleri tespit edebilmesini sağlar. Dolayısıyla yöntem, bu işleviyle, Amerikan medeni yargısının merkezini teşkil eden *discovery* sürecinin amacıyla bütünüyle uyumludur. Yargılama sisteminin, tarafları yargılama sürecinin en aktif aktörleri hâline getirmesi ve uyuşmazlıkların çok büyük oranda sulh yoluyla çözülmesi, *discovery* sürecini yargılama sürecinin en önemli aşaması hâline getirdiğinden, tanık delilin yargılamaadaki önemi de göz önüne alındığında, taraf sorgusunun en büyük avantajının duruşma aşamasına geçilmeden önce tanıkların sürece dâhil edilebilmesi olduğu söylenebilir.

Tanıklara sorular yöneltmek suretiyle hem uyuşmazlıkla ilgili olacak vakıaların hem de delillerin tespit edilebilmesi, taraflar arasındaki bilgi asimetrisinin asgari seviyeye indirilmesine, dolayısıyla silahların eşitliği ilkesinin etkinlik kazanabilmesine doğrudan hizmet eder. Taraf sorgusu sayesinde tarafın iddialarının ve savunmalarının doğruluğu, yerindeliği ve ispat edilebilirliği hakkında bir kanı elde edilebilmesi, yargılamada duruşma aşamasına geçilmesinin gerekli olup olmadığına ilişkin olarak kanaat oluşturabilmesine imkân sağlar. Böylece her iki taraf da yargılamanın duruşma aşamasında ne şekilde sonuçlanacağını az çok tahmin edebildiği için uyuşmazlıkların duruşma aşamasına geçilmeksizin, sulh yoluyla çözümlenmesi daha kolay hâle gelir.

⁷⁰ Yazılı taraf sorgusu yöntemine nadir olarak başvurulduğu yönündeki tespit için bkz. Çelikoğlu, "Avukatın Delil Toplaması", s. 183 vd. ve dn. 491'de anılan yazarlar.

Discovery aşamasının ardından taraflar sulh olmayıp duruşma aşamasına geçildiği takdirde, taraf sorgusu yoluyla elde edilen delillerin ve vâkıf olunan vakıaların mahkemeye sunulması, tarafın iddia ve savunmalarının mahkeme önünde kabul görme ihtimalini arttırır. Ancak bu bağlamda dikkate alınması gereken bir diğer husus, taraf sorgusu aşamasının duruşma aşamasının bir “provası” olmasıdır. Daha önce ifade edildiği gibi tanığın ve sözlü delilin daha çok itibar gördüğü Amerikan usûl hukukunda, tanıklar duruşma aşamasında mahkeme önünde sorgulanır, tanık taraflarca çapraz sorguya tabi tutulur. Tanığın sorulara verdiği cevapların yanında ifade sırasındaki hâli ve tavırları da tanık ifadesinin güvenilirliği bakımından önemli bir kriterdir. Dolayısıyla hâkim ve jürin nezdinde tanıkça iddia edilenlerin doğru olduğu yönünde bir kanaat uyandırılması kadar bu kanaatin karşı tarafça sarsılması da tarafların çıkarları bakımından oldukça önemlidir. Bu sebeple taraf sorgusuyla ilgili tanığı “daha yakından tanıma” fırsatı bulan avukatlar, elde ettikleri çıkarımları kullanmak suretiyle mahkeme önünde verilen ifade sırasında tanığın güvenilirliğini sarsma imkânına sahip olur⁷¹.

2. Tanık İfadelerinin Korunması Açısından

Taraf sorgusu sisteminin avantajları kapsamında değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise tanık ifadelerinin “korunması”dır⁷². Daha önce de ifade edildiği gibi taraf sorgusu bir delil değil, bir delil elde etme aracıdır. Ancak burada bir ayırım yapılması gerekir. Tanık sorgusu yoluyla varlığından haberdar olunan veya ulaşılan deliller ile sorgulama esnasında verilen ifadelerin hukuki niteliği farklıdır. Şöyle ki bu yolla elde edilen bilgi ve belgeler ile uyumsuzluğun çözümü bakımından önemli olacağı düşünülen diğer tanıkların tespit edilebilmesi, bunların mahkemeye delil olarak sunulmasına imkân verir. Örneğin taraf sorgusu sırasında tanığın ibraz ettiği şirket içi yazışmaların -delillerin hukuka uygun yollardan elde edilmesi ve mahkeme nezdinde kabul edilebilir (*admissible*) olması hâlinde- delil olarak mahkemeye sunulması mümkündür. Diğer yandan tanığın ya da tarafın ifadesi, kural olarak, delil niteliğini haiz olmadığından doğrudan mahkemeye sunulmaz. Nitekim taraf sorgusuyla ilgilinin ifadesinin alınması bir duruşma öncesi aşama işlemi niteliğindedir ve bu, ilgililerin duruşma aşamasında

⁷¹ Bu avantajın özellikle jüri yargılamasında oldukça önemli olduğuna ilişkin olarak bkz. **Hazard**, “The Role of the Judge”, s. 1021.

⁷² Aynı yönde bkz. **Legg**, Michael J.: “The United States Deposition - Time for Adoption in Australian Civil Procedure?”, *Melbourne University Law Review*, C. 31, S. 1, 2007, s. 153 vd. *Discovery* araçlarının temel işlevinin bilinen bir delilin korunması olduğu yönündeki görüş için bkz. **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 174.

mahkeme önünde ifade vermeyeceği anlamına gelmez⁷³. Dolayısıyla, kural olarak, ilgiler ifadelerini mahkeme önünde tekrar verdiğinden ispat hukuku bağlamında delil niteliğini haiz olan tanık ifadeleri bunlardır. Ancak bu kuralın bazı istisnaları mevcuttur.

Taraf sorgusu ile alınan ifadelerin mahkemeye sunulmaması kuralının ilk istinası tanığın duruşma aşamasında ifade vermesinin mümkün olmadığı hâllere ilişkindir. FRCP m. 32(a)(4)'te yer alan düzenlemeye göre (i) tanığın ölmüş olması, (ii) tanığın duruşma veya yargılama yerinden 100 milden fazla uzakta olması veya tanığın yokluğunun ifade vermeyi teklif eden tarafça sağlandığı ortaya çıkmadıkça Amerika Birleşik Devletleri dışında olması, (iii) tanığın yaş, hastalık, sakatlık veya hapis nedeniyle duruşmaya katılmaması veya ifade verememesi, (iv) tarafın tanığın celp yoluyla gelmesini sağlayamaması ve (v) talep ve bildirim üzerine, istisnai koşulların adaletin yararına ve mahkemede canlı ifadenin önemi göz önünde bulundurularak ifadenin kullanılmasına izin verilmesini arzu edilir kılması hâllerinde taraf sorgusuyla alınan ifadenin duruşmada delil olarak kullanılması mümkündür.

Türk hukukunda da tanığın uzakta olması ya da hastalık vb. sebeplerle mahkemeye gelememesi hâllerinde ifadesinin alınabilmesi için istinabe yoluna başvurulması ya da oldukça istisnai koşullarda tanığa soru kâğıdı gönderilmesi imkânları mevcuttur. Ancak bu araçlar, derdest davada tanık olarak dinlenilecek kişinin çeşitli gerekçelerle fiilen mahkemeye gelememesi durumunda başvurulabilecek ve tanığın ifadesinin eş zamanlı olarak başka bir yöntemle alınmasını sağlayan imkânlar olduğundan, bu durumda tanık ifadesinin korunması söz konusu olmaz. Diğer yandan HMK m. 400 vd. hükümlerinde düzenlenen delil tespiti, bir geçici hukuki koruma aracı olarak, Türk hukukunda henüz bir dava açılmamışken tanığın ifadesine başvurulmasını mümkün kılar. Delillerin kaybolması veya gösterilmesinin önemli ölçüde güçleşmesi tehlikesinin varlığı hâlinde, delilin önceden toplanması ve güvence altına alınmasına imkân veren delil tespiti⁷⁴, bu yönüyle tanık ifadesinin Türk hukukunda da “korunması”na izin verir. Ancak bu araç da mahkemenin dahlini gerektirdiğinden taraf sorgusundan ayrılır. Ayrıca

⁷³ Amerikan usul hukukunda tanıkların mahkemede dinlenme usûlüne ilişkin detaylı bilgi için bkz. **Teomete Yalabık**, Fulya: “Devlet Yargısında Hâkimin, Milletlerarası Tahkimde Hakem Heyetinin Tanıkların Mahkemeye Çağrılmasında ve Sorgulamasındaki Rolü”, *Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 13, S. 37, 2017, (Tanıkların Mahkemeye Çağrılması), s. 379 vd.

⁷⁴ **Pekcanitez**, Hakan/**Atalay**, Oğuz/**Özokes**, Muhammet: *Medenî Usûl Hukuku*, Onuncu Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 604; **Tanrıver**, Süha: *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, (Cilt II), s. 225.

niteliği itibarıyla taraf sorgusunun tanık ifadelerinin korunması işlevini haiz olan delil tespiti, faaliyetin amacı bakımından da taraf sorgusundan farklıdır. Zira taraf sorgusunda tanık ifadesinin “korunması” ikinci plandayken delil tespiti doğrudan bu amaca yönelik olarak icra edilir. Müesseseler arasındaki bir diğer fark ise sağlanan korumanın kapsamı bakımından ortaya çıkar. Türk hukukunda mahkemeden delil tespiti talep edilebilmesi için birtakım şartların mevcudiyeti aranır. Delil tespiti talebinde bulunanın hukuki yararının varlığı gerekliliğine ek olarak mahkemeden sadece hemen tespit edilememesi hâlinde kaybolacağı ya da ileride ikame edilmesinin önemli ölçüde zorlaşacağı muhtemel olan delillerin tespiti talep edilebilir. Bu doğrultuda, örneğin, henüz dava açılmamış olmasına rağmen ağır hasta olan tanığın dinlenmesi mümkün olur⁷⁵. Dolayısıyla delil tespiti, sadece öngörülebilir ve gerçekleşmesi muhtemel olan riskleri bertaraf eder. Başka bir ifade ile delil tespiti ile öngörülemeyen risklerin bertaraf edilmesi mümkün olmaz. Buna karşılık Amerikan usûl hukukundaki araç, öngörülemeyen riskleri de bertaraf etmek suretiyle, çözümü bazen yıllara yayılan uyuşmazlıklarda tanık deliline dayanan tarafın olası hak kayıplarını engellemek bakımından oldukça işlevseldir. Ancak ifade etmek gerekir ki Türk hukukunda tanık deliline kıyasla yazılı delillerin öncelikli olması sebebiyle aynı derecede bir ihtiyaçtan bahsetmek mümkün değildir.

Tanık ifadesinin korunmasının bir diğer yönü ise duruşma aşamasında verilen ifade ile taraf sorgusu yoluyla elde edilen ifadeler arasında tutarsızlığın söz konusu olduğu durumlara ilişkindir. FRCP m. 32(a)(2) uyarınca tarafların, tanığın mahkemede verdiği ifadenin taraf sorgusunda verdiği ifadenin farklı olması hâlinde tanığın mahkeme önünde verdiği ifadenin hükme esas alınmasını engellemesi mümkündür. Nitekim taraf sorgusu sırasında ifade verilmeden önce yemin edilmesi ve -her ne kadar ifade doğrudan mahkemenin gözetiminde alınmasa da- ifadenin mahkeme tarafından görevlendirilmiş ya da taraflarca seçilmiş üçüncü kişi önünde alınması, bu gibi durumlarda taraf sorgusuyla alınan ifadenin dikkate alınabilmesine imkân sağlar. Tanık sorgularının çeşitli yollarla kayıt altına alınması da bu açıdan oldukça önemlidir. Özellikle taraf sorgusu sırasında tanığa uyuşmazlıkla ilgili detaylı sorular sorulabilmesi ve tanığın çapraz sorguya tabi tutulabilmesi, tanığın uyuşmazlığa ilişkin bilgisinin etraflıca tespit edilebilmesini mümkün kıldığından, taraf sorgusunun tanık ifadesini “koruma” işlevi, tanığın sonradan ifadesini değiştirmesi riskini büyük oranda bertaraf eder. Taraf sorgusu, bu yönüyle de delil tespitinden ayrılır.

⁷⁵ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 605; Tanrıver, “Cilt II”, s. 227.

B. Taraf Sorgusu Yönteminin Dezavantajları

1. Maliyetler Açısından

Taraf sorgusunun özellikle dava malzemesinin toplanması ve taraflar arasındaki bilgi asimetrisinin asgari düzeyde tutulmasının sağlanmasıyla silahların eşitliği ilkesine işlerlik kazandırması açılarından birtakım avantajları bulunsa da sistemin her zaman kurgulanış biçimine uygun olarak işletilememesi ve Amerikan yargısı sisteminin geneline getirilen yargılama giderlerinin yüksek olmasına ilişkin eleştiriler, taraf sorgusunun da belirli dezavantajları olduğuna işaret eder⁷⁶.

Daha önce de ifade edildiği gibi *discovery* aşamasının en önemli yöntemlerinden birisi olan taraf sorgusu, haftalara hatta aylara yayılan, zaman zaman ilgililerin -taraf sorgusunu yürüten tarafların ya da sorgulanan kişilerin- seyahat etmesini gerektiren, sorguların kayıt altına alınması sebebiyle ekipman kullanımını fiilen zorunlu kıldığı gibi üçüncü kişilerin de bu sebeple dahilini gerektiren bir süreçtir. ABD’de avukatların saatlik ücretlerle çalışması ve *discovery* aşamasında yapılan masrafların⁷⁷ davayı kimin kazandığına bakılmaksızın masrafı yapan tarafça üstlenilmesi⁷⁸, geniş kapsamlı uyuşmazlıklarda yürütülen taraf sorgusu sürecini ilgili taraf bakımından oldukça maliyetli kılar⁷⁹.

Tarafın ekonomik gücü, yargılamanın her aşamasında olduğu gibi, taraf sorgusunda da sürecin yönetilmesi açısından belirleyici olabilir. Bu sebeple, özellikle tarafların ekonomik güçleri arasında dengesizliğin söz konusu olduğu durumlarda, ekonomik yönden zayıf konumda olan tarafın süreci “eşit” imkânlarla yürütmesini engeller. Ekonomik açıdan zayıf taraf dava

⁷⁶ Nitekim aynı çekinceler başta belgeleri ibrazı müessesesi olmak üzere, *discovery* araçlarının tümü için ileri sürülür. Bkz. **Hazard**, “Discovery Vices”, s. 2242; **Güralp**, s. 237 vd. Ancak eklemek gerekir ki *discovery* ile sağlanan etkinlik, yargılama maliyetlerinin düşürülmesine de imkân sağladığından bu araçların yargılama maliyetlerine etkisi iki yönlü bir değerlendirmeyi zorunlu kılar. Nitekim öğretilerde *discovery* araçlarının usûl ekonomisine hizmet ettiği de ifade edilir. Bkz. **Göksu**, “Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi”, s. 271 ve dn. 59’da anılan yazarlar.

⁷⁷ Yüksek maliyetlerin, *discovery* yönteminin milletlerarası tahkimde tercih edilmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olduğuna ilişkin olarak bkz. **Demir Gökyayla**, s. 273.

⁷⁸ *Alyeska Pipeline Service Co v Wilderness Society*, 421 US 240, 1975 (https://caselaw.findlaw.com/, ET: 18.12.2022); **Gündüz**, s. 127. Amerikan hukukunda masrafların yükletilmesinin kural değil, istisna olduğu yönünde bkz. **Güralp**, s. 227; **Göksu**, “Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi”, s. 272.

⁷⁹ Aynı yönde bkz. **Legg**, s. 158 vd.

malzemesinin toplanması açısından dezavantajlı konumda olduğundan ya *discovery* aşaması sonunda “hakkettiğinden azına” razı gelerek sulh olmak zorunda kalır ya da -en iyi ihtimalle- duruşma aşamasında dezavantajlı konumda kalmaya devam eder. Başka bir deyişle ekonomik olarak zayıf konumda olan tarafın adalete erişim hakkı zedelenir.

2. *Discovery* Suistimali Açısından

Müşterek hukuk sistemlerindeki yargılama sistemini Kıta Avrupası hukuk sistemlerinininkinden ayıran temel farklılıkların başında gelen *discovery*, kural olarak, taraflar hâkimiyeti sisteminin en yoğun hissedildiği yargılama aşamasıdır. Sürecin mahkeme dışında yürütülmesi ve hâkimin sürece istisnai hâllerde müdahil olması, başka bir ifadeyle sürecin bütünüyle taraflarca yürütülmesi, *discovery* aşamasının zaman zaman amacına aykırı şekilde kullanılmasına zemin hazırlar. Aşamanın temel işlevi dava malzemesinin toplanması olmakla birlikte, özellikle uyuşmazlıkların çok büyük kısmının duruşma aşamasına geçilmeksizin sulh yoluyla çözümlenmesi sebebiyle, *discovery* avukatlarca stratejik bir silah olarak görülür. Bu “silahın” amacına aykırı olarak kullanılması *discovery* suistimali (*discovery abuse*) olarak tanımlanır⁸⁰.

İçinde farklı durumları barındıran⁸¹ *discovery* suistimali, en basit tanımla, *discovery* aşamasının dava malzemesinin toplanması amacıyla değil, karşı tarafı yanıltma ve yanlış yönlendirme amacıyla kullanılmasını ifade eder. Dürüstlük kuralına aykırılık olarak değerlendirilebilecek davranış, hukuka uygun olarak yürütüldüğü durumlarda dahi yüksek maliyetlere gebe olan *discovery* sürecini karşı tarafa fazladan harcama yapmaya zorlamak, davayla doğrudan ilişkili -vakıalar ve deliller dâhil olmak üzere- malzeme-

⁸⁰ **Hopwood**, William/**Pacini**, Carl/**Young**, George: “Fighting Discovery Abuse in Litigation”, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, C. 6, S. 2, 2014, s. 53. Sorunun *discovery* sürecine ilişkin hukuk kurallarından değil, yargılama sisteminin kurgulanış biçiminden kaynaklandığına ilişkin olarak ve *discovery* suistimali hakkında detaylı bilgi için bkz. **Easterbrook**, Frank H.: “Discovery as Abuse”, *Boston University Law Review*, C. 69, S. 3, 1986, s. 636 vd.

⁸¹ Bu bağlamda bir tarafın iş birliği yapmaması, *discovery* araçlarını karşı tarafın masraflarını artırmak veya başka türlü açılmayacak bir dava inşa etmek için kullanması; bir avukatın gecikmeye neden olmak için *discovery* taleplerine itiraz etmesi ve ücretlerini artırmak için aşırı bilgi talep etmesi hâlleri örnek gösterilebilir. Bkz. **Friedenthal/Miller/Sexton/Hershkoff**, s. 833-834. Bu durumlarda taraf veya avukat aleyhine ilgili işlemde doğan masraflara hükmedilmesi (*wasted cost order*) mümkün olduğu gibi dürüstlük kuralına aykırı davranan tarafın bazı usûli haklardan mahrum bırakılması da söz konusu olabilir. Detaylı bilgi için bkz. **Gündüz**, s. 127 vd.

lerin toplanmasını engellemek amacıyla yanlış yönlendirilmesi ya da malzemelerin gizlenmesi şekilde ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, *discovery* aşamasının en önemli araçlarından birisi olan taraf sorgusunun da benzer şekilde dürüstlük kuralına aykırı biçimde kullanılması mümkündür.

3. Yargılamanın “Özelleştirilmesi” Açısından

Daha önce ifade edildiği gibi taraf sorgusu, duruşma aşamasındaki usûl işlemlerinin bir “provası” niteliğindedir. *Discovery* kapsamında taraflar bir araya gelir; karşı tarafı, tanıkları ve bilirkişileri sorgular ve delilleri değerlendirir. Hâkimin müdahalesinin oldukça sınırlı olduğu bu aşamada süreçler, taraf vekillerince yürütülür. Uyuşmazlıkların çok büyük kısmı duruşma aşamasına geçilmeksizin *discovery* sonrasında sulh yoluyla çözümlenir. Dolayısıyla açılan davaların büyük çoğunluğu, toplanan dava malzemesi bilfiil mahkeme önünde değerlendirilmeksizin sonuçlanır.

Taraf sorgusunda takip edilen usûlün, mahkeme önündeki ifade usûlünden daha esnek olması, taraf vekillerine daha geniş bir “oyun sahası” sağlamakla birlikte bu durum, aynı gerekçeyle, sorgulanan kişi ve tarafın aleyhine bir durum olarak da değerlendirilebilir. Her ne kadar genel olarak mahkeme dışında yürütülen süreçlerin ve dolayısıyla taraf sorgusunun usûlüne ilişkin olarak detaylı yazılı hukuk kuralları bulunsa da süreçlerin mahkemenin doğrudan gözetimine tabi olmaması, özellikle *discovery* suistimali sorunu da dikkate alındığında, uyuşmazlığın zayıf konumdaki tarafı bakımından dezavantajlı bir duruma sebebiyet verir. Zira hâkimin usûle uyulduğunu ve taraflarının haklarının ihlal edilmediğini bizzat denetlemesi mümkün değildir⁸². Dolayısıyla, uyuşmazlıklar çok büyük oranda duruşma aşamasına geçilmeden sulh yoluyla çözümlendiğinden, yargı faaliyetinin mahkemeler eliyle değil de avukatlarca yürütüldüğü, başka bir ifadeyle yargı faaliyetinin “özelleştirildiği” yönündeki iddiaların makul olduğunu kabul etmek gerekir.

C. Konunun Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi

1. De Lege Lata Açısından

Taraf sorgusunun mevcut Türk hukuku kuralları bağlamında değerlendirilmesi iki kademeli bir incelemeyi gerekli kılar. Zira taraf sorgusunun -Amerikan hukukundaki duruma uygun olarak- bir delil elde etme aracı

⁸² Nitekim bu gerekçeyle yargılamanın adeta mahkemelerden hukuk bürolarına “taşındığı” ifade edilir. Bkz. Çiftçi, s. 106.

olarak kullanılması hâli, taraf sorgusunun taraf vekillerince yürütülmesinden hareketle, avukatın delil toplama yetkisiyle ilişkilendirilebilirken taraf sorgusu ile alınan ifadenin delil olarak kullanılması ise ispat hukuku kuralları bağlamında değerlendirilmelidir. Başka bir ifade ile Türk hukukunda taraf vekilinin uyuşmazlığın karşı tarafını ve üçüncü kişileri “sorgulaması” avukata tanınan yetkilerle ilgiliyken alınan ifadenin mahkemeye delil olarak sunulabilmesi HMK’da ortaya koyulan sistemin buna izin vermesi hâlinde mümkün olur.

a. Taraf Sorgusunun Avukatın Delil Toplama Yetkisiyle İlişkisi

Amerikan usûl hukukunda taraf vekilleri, uyuşmazlığın karşı tarafının ya da üçüncü kişilerin bilgisine ve ellerindeki belgelere başvurma hususunda kapsamlı yetkileri haizdir. Kaynağını müşterek hukukun ayrık uyuşmazlık çözümü yaklaşımından ve taraf hâkimiyeti sisteminden alan bu yetkiler, özel hukuk bağlamında, Federal Medeni Usûl Kuralları’nda somutlaşır. İlgili düzenlemeler, taraf vekillerine üçüncü kişileri dahi sorgulama yetkisi verir. Taraf sorgusunu işlevsel kılan da bu yetkililerdir. Diğer taraftan Türk hukukunda avukatlara verilmiş böyle bir yetkiden bahsetmek mümkün değildir. Zira Türk hukukunda avukatların bilgi ve belge toplama yetkisini düzenleyen Avukatlık Kanunu m. 2 -her ne kadar müşterek hukuktaki *discovery* araçlarına ve bu bağlamda taraf vekillerine verilen yetkilerle benzerlik gösterse⁸³ ve avukatlara üçüncü kişiler nezdindeki “bilgi ve belgeleri inceleme” imkânı verse de- bu yetkiyi birtakım sınırlamalara tabi tutar.

Avukatın bilgi ve belgeleri inceleme yetkisi, ilgili düzenlemede sayılan kurum ve kuruluşlar nezdinde tanınır⁸⁴. Hüküm uyarınca talep ettiği belgeleri avukatın incelemesine sunmakla yükümlü olan kurum ve kuruluşlar; yargı organları, emniyet makamları, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri, özel ve kamuya ait bankalar, noterler, sigorta şirketleri ve vakıflardır. Hükümün yazılış biçimi, kanun koyucunun bu yükümlülüğe tabi kurum ve kuruluşları tahdidi olarak belirlediğine işaret eder⁸⁵ ancak

⁸³ **Budak**, Ali Cem: “Avukatlık Kanunu’nun 2. Maddesine Göre Avukatın Bilge ve Belge İsteme Yetkisi”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, 2004, s. 363-373, (Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi), s. 364; **Çelikoğlu**, Cengiz Topel: “Medeni Usul Hukuku Açısından Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplama Yetkisi”, TBB Dergisi, S. 100, 2012, (Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplaması), s. 298; **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 359.

⁸⁴ Hükümün kapsamının tüm tüzel kişilere şamil olacak şekilde genişletilmesi yönündeki öneri için bkz. **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 350.

⁸⁵ **Budak**, “Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi”, s. 366.

niteliği itibarıyla bunlara benzerlik gösteren başka kurum ve kuruluşların da hüküm kapsamında değerlendirilmesi gerektiği de ileri sürülür⁸⁶. Hüküm, bu yönüyle farklı şekillerde yorumlanmaya açık olmakla birlikte avukatların, ilgili hükme dayanarak, gerçek kişiler nezdindeki bilgi ve belgeleri inceleme yetkisinin bulunmadığından şüphe yoktur.

Hüküm, avukatların bilgi ve belgeleri inceleme yetkisini konu yönünden de sınırlar. İlk bakışta, hükümde avukatın bilgi ve belgeleri inceleme yetkisinin derdest bir dava ile ilişkilendirilmemiş olmasından hareketle⁸⁷, avukata genel bir yetki verildiği görülür⁸⁸. Bu yetki, dava malzemesinin toplanması hususunda avukatı çok geniş yetkilerle donatan müşterek hukuka kıyasla dahi, oldukça geniştir⁸⁹. Ancak hükümde kanunlarındaki özel hükümlerin saklı tutulması, yetkinin fiilen kullanılma alanını kayda değer derecede daraltır. Zira başta kişisel verilerin korunmasına ilişkin mevzuat olmak üzere birçok hukuk kuralının hükümde sayılan kurum ve kuruluşların elindeki bilgi ve belgelerin üçüncü kişilerle paylaşılmasını sınırlandırması söz konusu olacağı gibi belirli bir konuda bilgi ve belge elde edilmesinin özel kanun hükümleri ile düzenlenmiş olması hâlinde de avukatların bilgi ve belgeleri inceleme yetkisine ilişkin genel hükmün uygulanması mümkün olmaz⁹⁰.

Yetkinin kapsamı bakımından “bilgi ve belgeleri inceleme” ifadesinden ne anlaşılması gerektiğinin belirlenmesi de önemlidir. Bu bağlamda belgenin incelenmeye sunulmasından kasıt görece açıktır ancak “bilginin incelenmeye sunulması” ile ne kastedildiğinin net olduğunu söylemek mümkün değildir. Yetkinin, işin niteliği gereği ilgili kurum ve kuruluşlardaki kişilerin bilgisine başvurmayı da kapsadığını kabul etmekle birlikte üçüncü kişilerin bilgisine başvurma yetkisinin sınırsız olduğunu kabul etmeye imkân yoktur. Zira bu yetki bağlamında avukata ilgili kurum veya kuruluşta adeta bir soruşturma yapma yetkisi verildiğini söylemek, hükmün amacını aşan bir yorum olur. Bu doğrultuda yetkiyi, belgeleri ibraz mecburiyetine ilişkin ölçütlere

⁸⁶ **Çelikoğlu**, “Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplaması”, s. 298.

⁸⁷ Somut uyuşmazlığın belirtilmesinin avukatın belge inceleme ve örnek talebinin unsurlarından birisi olduğuna ilişkin olarak bkz. **Çelikoğlu**, “Avukatın Delil Toplaması”, s. 382 vd. Yazar, görüşünü belgeleri ibraz mecburiyeti bağlamında ibraz talebinin unsurlarından birisinin de iddianın dayandığı vakıaların somutlaştırılması olmasına dayanır.

⁸⁸ **Budak**, “Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi”, s. 365.

⁸⁹ **Budak**, “Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi”, s. 365.

⁹⁰ **Budak**, “Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi”, s. 366 vd.

kıyasla⁹¹, somutlaştırma yükü ve dürüstlük ödevi çerçevesiyle sınırlandırmak gerekir. Benzer şekilde, öğretide hükmün yorum yoluyla genişletilmesinin mümkün olmadığı, bu doğrultuda avukatın ilgili kurumun işyerinde arama yapma, fotoğraf çekme veya görüşme yaptığı kişilerin seslerini kayda alma yetkisine sahip olmadığı ifade edilir⁹². Hükümde avukatın bilgi ve belgeleri inceleme yetkisinin kullanılmasına ilişkin usûlün ve ilgililerin avukatın taleplerini yerine getirmemesinin yaptırımının belirlenmemiş olması da yetkinin fiilen icra edilmesini zorlaştırır.

Bu çerçevede avukatın uyuşmazlığın karşı tarafına ve üçüncü kişilere detaylı sorular sorduğu ve bu kural olarak bu kişilerin katılımının zorunlu olduğu taraf sorgusunun Türk hukuku bağlamında icra edilebilmesi açısından gerekli hukuki altyapının mevcut olmadığı görülür. Zira Türk hukukunda avukatın bilgi ve belgeleri inceleme yetkisinin bu çerçeve ile sınırlandırılmış olması, avukatlarının taraf sorgusu vasıtasıyla üçüncü kişilerden bilgi ve belge talep etme yetkisini haiz olmadığını gösterir.

b. İspat Hukuku Kurallarının Taraf Sorgusuna Elverişliliği

Türk hukuku bağlamında üçüncü kişilere taraf sorgusuna katılma yükümlülüğü getiren bir düzenleme mevcut olmasa dahi üçüncü kişilerin, özellikle tanıkların, sorguya kendi iradesiyle iştirak etmesi, taraf vekilince sorulan soruları cevaplama -teorik olarak- mümkündür. Ancak bu durumda ilgililerden alınan ifadenin hukuki niteliğinin irdelenmesi gerekir. Taraf sorgusunun Türk hukuku ispat hukuku kuralları bağlamında değerlendirilmesi güçtür. Nitekim *de lege lata* açısından sistemler arasında, bu bağlamda, benzerlik bulunmadığından şekli hukuk kurallarına, yabancı bir sistemde işlerlik kazandırmak mümkün değildir.

⁹¹ İbraz talebinin somutlaştırılmasına ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. **Erdönmez**, s. 151 vd. Yazar, ayrıca, delil ikame eden tarafın ileri sürdüğü vakıalar hakkında hiçbir bilgisi olmadığı hâlde ibraz talebinde bulunmasının ve bu yolla sadece karşı tarafın bildiği vakıalara ve sahip olduğu delillere ulaşmaya çalışmasının doğruluk ödevine aykırı olduğunu ifade eder. Bkz. **Erdönmez**, s. 156. Bu doğrultuda, Türk hukukunda avukata verilen bilgi ve belgeleri inceleme yetkisinin de vakıalar hakkında bilgi sahibi olunmaksızın sadece uyuşmazlığın karşı tarafı hakkında bilgi ve delil elde etmek “umuduyla” kullanılmasının, Avukatlık Kanunu m. 2’de verilen yetkinin kapsamını aştığını kabul etmek yerinde olur. Aksine Amerikan hukukunda ise belge ibraz talebine “talebin çok geniş olması” gerekçesiyle itiraz edilmesinin yeterli olmayacağı ifade edilir. Bkz. **Göksu**, “Elektronik Delil”, s. 85. Bu durum hukuk sistemlerinin dava malzemesinin toplanması bakımından taraflara verilen yetkilerin sınırları arasındaki farklılığı ortaya koyar.

⁹² **Budak**, “Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi”, s. 366.

Türk hukukunda, diğer farklılıklar⁹³ göz ardı edilse bile, tanık ifadesinin alınma usûlü kesin çizgilerle belirlenir. Bu usûl, HMK m. 259'da düzenlenir. Hükümde açıkça tanığın davaya bakan mahkemede dinleneceği ifade edilir. Doğrudanlık ilkesinin bir sonucu olan⁹⁴ bu kuralın istinasını teşkil eden HMK m. 197'de düzenlenen istinabe ve HMK m. 246'da düzenlenen tanığa soru kâğıdı gönderilmesi yöntemlerine de mahkeme kararıyla ve mahkeme gözetiminde başvurulduğundan bu açıdan taraf sorgusu sistemi ile bir benzerlik tespit etmek mümkün değildir. Zira taraf sorgusunu Kıta Avrupası hukuk sistemlerinin geleneksel yöntemlerinden ayıran iki temel farklılık, sorgunun taraflarca ve ön inceleme aşamasında yapılmasıdır. Diğer yandan takdiri delil niteliğini haiz olan tanığın ifadesini mahkeme nezdinde dikkate alınmaya değer kılan, tanığın yemin etmesidir. Nitekim taraf sorgusunda da sorgulanan kişinin yemin etmesi gerekir. Ancak Türk hukukunda tanığın yemin usûlü HMK m. 258'de açıkça düzenlenmiş olup yeminin mahkeme önünde edileceği hükme bağlanır. Dolayısıyla tanığın mahkeme dışında ifade verebilmesi, buna ilişkin bir yemin usûlü öngörülmediğinden, mümkün değildir. Özetle, ilgililerin mahkeme dışında verdikleri ifadenin mahkeme önüne Türk hukuku bağlamında “tanık” delili olarak getirilmesine imkân yoktur.

Taraf sorgusu ile mahkeme dışında elde edilen ifadelerin mahkemeye “belge” olarak sunulması bakımından bir ayırım yapmak gerekir. Zira taraf sorgusuyla hem tanıklar hem de hasım sorgulanabildiğinden ve Türk hukukunda tarafın tanıklığı kabul edilmediğinden sorgulanan kişinin durumu farklı değerlendirmeler yapılmasını zorunlu kılar. Sorgulanan kişi, Türk hukuku bakımından tanık olarak nitelendirilebiliyorsa yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, tanığın ifadesinin “belge” olarak mahkemeye sunul-

⁹³ Türk hukukunda bilirkişi ayrı bir delil olarak değerlendirildiği gibi tarafın da tanıklık yapması mümkün değildir. Bkz. **Tanrıver**, Süha: Medenî Usûl Hukuku, Cilt I, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, (Cilt I), s. 960. Ana kural taraf olarak davada dinlenilmiş kişinin tanıklık yapamayacağı olsa da oldukça istisnai durumlarda taraf olarak dinlenilmiş olmak koşuluyla tarafın tanıklık yapması mümkündür. Doktrinde, ergin olmadığından dava ehliyetine sahip olmayan kişinin isticvap edilemediği için tanık olarak dinlenmesi örneği verilir. Bu gibi oldukça istisnai durumlar haricinde tanık üçüncü kişidir ve isticvap yoluyla dinlenir. Bkz. **Kuru**, Baki: Hukuk Muhakemeleri Usûlü, C. III, Altıncı Baskı, Demir-Demir Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 2567; **Atalay**, *Pekcanitez Usûl*, s. 1887.

⁹⁴ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 415; **Tanrıver**, “Cilt I”, s. 967; **Akkan**, Mine: “Medeni Usûl Hukukunda Tanığa Soru Kâğıdı Gönderilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan Özel Sayısı, 2014, s. 561.

ması da mümkün değildir⁹⁵. Diğer yandan karşı tarafın sorgulanması hâlinde verilen ifadenin niteliğine bağlı olarak mahkeme dışı ikrardan bahsetmek, teorik olarak, mümkündür ve mahkeme dışı ikrarın HMK’da düzenlenen delil sistemi kapsamında öngörülmüş araçlarla mahkemeye getirilmesi söz konusu olabilir. Ancak HUMK m. 236/3’ün aynen aktarıldığı HMK m. 188/3’te, sulh görüşmeleri sırasında yapılan ikrarın tarafları bağlamayacağı açıkça düzenlenir. Bu hükümden hareketle tarafın sorgulanmasından ispat hukuku bağlamında bir sonuç elde edilmesi imkânsızdır. Sonuç olarak, pratik imkânsızlıkların ötesinde, *de lege lata* açısından taraf sorgusu sistemine Türk hukuku bakımından işlerlik kazandıracak hukuki altyapının mevcut olmadığı söylenebilir.

2. De Lege Ferenda Açısından

Amerikan usûl hukukunun en önemli araçlarından olan taraf sorgusu, özellikle dava malzemesinin toplanması ve davanın aydınlatılması bakımından oldukça işlevseldir. Her ne kadar mevcut düzenlemeler itibarıyla taraf sorgusu Türk hukuku ile uyumlu olmasa da -sistemin avantajları da dikkate alındığında- *de lege ferenda* açısından sistemin “sınırlı” bir alanda iktibasının yararları olabileceğini iddia etmek mümkündür.

Türk yargısında sıklıkla ağır eleştirilere konu olan dava sürelerinin uzunluğu⁹⁶, mahkemelerin iş yükünün fazlalığı ve dolaylı olarak duruşmaların *şeklen* yapılıyor olması gibi sorunlar, yargı sisteminin geneline yayılmış bir etkinlik ve verimlilik problemine işaret eder. Bu durum, iktisadi perspektiften değerlendirildiğinde, yargılama faaliyetinde işlem maliyetlerinin

⁹⁵ Milletlerarası Tahkimde Delil İkamesi Hakkında IBA Kuralları’nın tanık deliline ilişkin dördüncü maddesinde, tanık ifadelerinin yazılı olarak sunulmasına izin verilir. Hatta tanık ifadelerinin yazılı olarak verilmesinin sözlü tanıklığa nazaran daha yaygın bir uygulama olduğu ifade edilir. Bkz. **Teomete Yalabık**, “Tanıkların Mahkemeye Çağrılması”, s. 406. Ancak bu durumda dahi “belge” değil, tanık delili söz konusu olur. Öğretilen bu imkânın tahkim yargılamasına hız kazandırmayı amaçladığı ifade edilir. Bkz. **Hacıbekiroğulları**, Ekin: Milletlerarası Tahkim Hukukunda Deliller ve Delillerin Değerlendirilmesi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 120. Eklemek gerekir ki Kurallar’ın sekizinci maddesi uyarınca taraflarca ya da hakem heyetince ispat duruşmasında (*evidentiary hearing*) hazır bulunması istenen tanıkların, geçerli mazeretleri olmaksızın, duruşmaya katılmamaları hâlinde yazılı beyanları dikkate alınmaz. Bu düzenleme de Kurallar’ın yazılı tanık beyanına her zaman itibar etmediğine işaret eder.

⁹⁶ Nitekim hükmün zamanında verilmesinin -hükmün yerindeliği ve yargılama giderleriyle birlikte- adaletin ölçülmesinde esas alınması gereken üç kriterden birisi olduğu ifade edilir. Bkz. **Zuckermann**, Adrian A. S.: Justice in Crises: Comparative Dimensions of Civil Procedure, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 3 vd.

yüksek olduğu sonucunu çıkarmaya elverişlidir. Başka bir ifade ile mevcut sistemde hakların yargı yoluyla kullanılması ve korunması, taraflar bakımından yüksek maliyetleri⁹⁷ de beraberinde getirir. Bu maliyetlerin asgari düzeyde tutulması, yargı sisteminin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması yoluyla mümkün olacaktır.

Daha verimli ve etkin çalışan bir yargı sisteminin yargı yoluna başvuran herkese yarar sağlayacağı kesin olmakla birlikte dava malzemesinin toplanması ve davanın aydınlatılması bakımından taraf sorgusu sisteminin mevcut medeni yargı sistemine iktibas -sistemin dezavantajları, Türk medeni yargısının gelenekleri ve yerleşik sorunları da birlikte ele alındığında sadece belirli uyuşmazlık türleri açısından bu amaca hizmet eder. Şöyle ki taraf sorgusu sisteminin ek maliyetleri beraberinde getireceğini öngörmek mümkündür. Türk hukukuna oldukça yabancı olan bu sistemin fiilen tatbik edilebilmesi için avukatların da sistemin gerektirdiği becerileri kazanması gerekir⁹⁸. Dolayısıyla bir delil elde etme aracı olarak taraf sorgusunun tüm davalar bakımından uygulanmasının işlem maliyetlerini düşürmenin ötesinde ek maliyetler getireceği açıktır.

Diğer yandan ticari davalar açısından aynı çekinceleri ileri sürmek her zaman mümkün değildir. Özellikle belirli bir tutarın üzerindeki ticari uyuşmazlıklarda, yıllara yayılan davaların yarattığı maliyetler göz önüne alındığında, uyuşmazlığın hızlı ve etkin biçimde çözümlenmesinin getireceği faydaların ağırlığı, bu davalar bakımından farklı bir değerlendirme yapılmasına imkân verir. Nitekim başta tahkim olmak üzere *ihtiyari* alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin bu tip uyuşmazlıklarda sıklıkla tercih edilmesinin sebebi de budur. Tarafların tacir olmalarının bir sonucu olarak basiretli dav-

⁹⁷ Usûl hukuku bağlamında maliyetler denince ilk akla gelen yargılama giderleri olmakla birlikte bazen yıllar süren yargılamalar nedeniyle taraf davayı kazansa dahi dava konusunun değeri, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, hükmün kesinleştiği tarih itibarıyla ilgilinin hak kaybını tatmin etmek konusunda yetersiz kalabilir. Paranın zaman değeri yönünden yapılacak bu hesaplamayı da geniş anlamda maliyetler kapsamında değerlendirmek gerekir.

⁹⁸ Amerikan hukukunda avukatların yeteneklerinin ve taktiksel davranışlarının davanın sonucuna etki edebileceğine, avukatların, özellikle duruşmalar bakımından, “sanatsal” bir faaliyet yürüttüğüne ilişkin olarak bkz. **Gündüz**, s. 85. Ancak eklemek gerekir ki bu durum bu sistemde avukatlık mesleğini icra edenlerin mesleki yeterlilik bakımından üstün olduğundan ziyade sistemin kurgulanış ve işleyiş biçiminden kaynaklanan bir yöntem farklılığına işaret eder. Yargılamanın kıyasıya mücadeleden çok uyuşmazlığın tüm ilgililer arasındaki iş birliği yardımıyla çözülmesi olarak gören anlayışın içselleştirilmesi, avukatların bu bağlamda eğitilmesi gerekliliğine işaret eden görüş için bkz. **Göksu**, “Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi”, s. 279.

ranma yükümlülüğü ve profesyonel hukuki danışmanlık hizmetlerine erişim kabiliyetlerinin yüksekliği de dikkate alınmalıdır.

Yapılan açıklamalardan hareketle belirli bir tutarın üzerindeki ticari uyuşmazlıklarda taraf sorgusu sisteminin tercih edilmesinin faydalı olacağı gibi taraflarca da tercih edileceğini söylemek mümkündür⁹⁹. Dava malzemesinin taraflarca ön inceleme aşamasında hızlı şekilde toplanabilmesi, uyuşmazlığın çözümünde etkili olacak vakıaların ve delillerin tespiti yoluyla davanın aydınlatılabilmesinin iki önemli avantajı olacaktır. Bunlardan ilki duruşma aşamasının hızlanması ve böylece yargılama sürelerinin kısaltılmasıdır. Nitekim dava malzemesinin toplanması hususunda tarafların -ve hâliyle taraf vekillerinin- daha geniş yetkilerle donatılması, mahkemelerin iş yükündeki azalmayı da beraberinde getirecektir¹⁰⁰. Ayrıca sistem, etkin kullanıldığında, taraflar arasındaki bilgi asimetrisinin asgari düzeye indirilmesine imkân sağladığından uyuşmazlığın sulh yoluyla çözümlenmesi olasılığı da artacaktır¹⁰¹. Aynı tezi, benzer gerekçelerle sözleşme özgürlüğü ve irade serbestisi sistemi üzerine inşa edilmiş tahkim yargılaması için de ileri sürmek mümkündür.

⁹⁹ Benzer işlevleri olan *affidavit* müessesesinin Türk hukukunda kullanılmasının da bu bağlamda faydalar sağlayacağına ilişkin olarak bkz. **Karayalçın**, s. 54, 56.

¹⁰⁰ Aynı yönde bkz. **Göksu**, “Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi”, s. 278 vd.

¹⁰¹ Nitekim küresel eğilimin -ekonomik fayda yönünden bir değerlendirme yapılarak uyuşmazlıkların sulh yoluyla çözümlenmesini teşvik edici mekanizmaların yaygınlaştırılması olduğu; -Alman hukuku ve Fransız hukukundaki reform hareketlerinin de bu ekseninde geliştiği ifade edilir. Bkz. **Stürner**, Rolf (Çev. Nesibe Kurt): “Fransa ve Almanya’da Yeni Usul Hukuku Reformları - Hakkaniyet ve Ekonomi Arasında-”, *Legal Medeni Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 3, S. 6, 2007, s. 80 vd.

KAYNAKÇA

- Akkan**, Mine: “Medeni Usûl Hukukunda Tanığa Soru Kâğıdı Gönderilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan Özel Sayısı, 2014, s. 555-609.
- Bolayır**, Nur: Hukuk Yargılamasında Delillerin Toplanmasında Tarafların ve Hâkimin Rolü, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2014.
- Budak**, Ali Cem: “Anglo-Amerikan Medeni Yargılama Hukukunda Bilirkişilik”, İstanbul Barosu Dergisi, C. 65, S. 10-12, 1991, s. 1-15, (Bilirkişilik).
- Budak**, Ali Cem: “Avukatlık Kanunu’nun 2. Maddesine Göre Avukatın Bilge ve Belge İsteme Yetkisi”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, 2004, s. 363-373, (Avukatın Bilgi ve Belge İsteme Yetkisi).
- Çelikoğlu**, Cengiz Topel: “Medeni Usul Hukuku Açısından Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplama Yetkisi”, TBB Dergisi, S. 100, 2012, s. 281-316, (Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplaması).
- Çelikoğlu**, Cengiz Topel: Medeni Usul Hukukunda Avukatın Delil Toplaması, Üçüncü Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, (Avukatın Delil Toplaması).
- Çiftçi**, Pınar: Medenî Yargılama Hukukunda İspat Hakkı ve Sınırlamaları, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.
- Darnall**, Jason F./**Bales**, Richard: “Arbitral Discovery of Non-Parties”, Journal of Dispute Resolution, C. 2001, S. 2, 2001, s. 321-336.
- Dees**, William A.: “Civil Procedure -- Deposition and Discovery -- Availability of Adversary’s File Under the Federal Rules of Civil Procedure”, North Carolina Law Review, C. 25, S. 3, 1947, s. 313-319.
- Demir Gökyayla**, Cemile: Milletlerarası Tahkimde Belge İbrazı, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2014.
- Easterbrook**, Frank H.: “Discovery as Abuse”, Boston University Law Review, C. 69, S. 3, 1986, s. 635-648.
- Eisenberg**, Theodore/**Lanvers**, Charlotte: “What is the Settlement Rate and Why Should We Care?”, Journal of Empirical Legal Studies, C. 6, S. 11, 2009, s. 111-146.
- Emery**, Jack S./**Edwards**, Linda L./**Edwards**, J. Stanley: Civil Procedure and Litigation, Delmar Thomson Learning, New York 2000.

- Erdönmez**, Güray: Medeni Usûl Hukukunda Belgelerin İbrazi Mecburiyeti, İkinci Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Felix**, Adrian K./**Dolan**, Martin A./**Kibbe**, Rebecca C./**Lustrin**, Lori: “Deposition, Turning the Table on Difficult Witnesses (and Counsel)”, *The Brief*, C. 48, S. 2, 2019, s. 30-36.
- Frankel**, Marvin E.: “The Search for Truth: An Umpireal View”, *University of Pennsylvania Law Review*, C. 123, S. 5, 1975, s. 1031-1059.
- Friedenthal**, Jack H./**Miller**, Arthur R./**Sexton**, John E./**Hershkoff**, Helen: *Civil Procedure Case and Materials*, On Birinci Baskı, West Academic Publishing, St. Paul 2013.
- Glannon**, Joseph W.: *Civil Procedure*, Beşinci Baskı, Aspen Publishing, New York 2006.
- Goldstein**, Alan K.: “A Short History of Discovery”, *Anglo-American Law Review*, C. 10, S. 4, 1981, s. 257-270.
- Göksu**, Mustafa: “Hukuk Yargılamasında Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi (ABD ve İngiliz Hukuk Sistemlerindeki Discovery ve Disclosure Kurumları ile Karşılaştırmalı Olarak)”, *Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 5, S. 13, 2009, s. 251-282, (Karşı Tarafın Elindeki Belgelere Delil Olarak Başvurulabilmesi).
- Göksu**, Mustafa: *Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil*, Adalet Yayınevi, Ankara 2011, (Elektronik Delil).
- Gündüz**, Okan: *Anglo-Amerikan Hukuku Işığında Medeni Yargılama Hukukunda Dava Yönetimi*, Yetkin Yayınları, Ankara 2009.
- Güralp**, Ayşe Gülin: *Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupası Medenî Yargılama Hukuku Sistemleri’ndeki Reform Çalışmaları, Yeni Gelişmeler ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Hacıbekiroğulları**, Ekin: *Milletlerarası Tahkim Hukukunda Deliller ve Delillerin Değerlendirilmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Halberstam**, Michael: “The American Advantage in Civil Procedure? An Autopsy of the Deutsche Telekom Litigation”, *Connecticut Law Review*, C. 48, S. 3, 2016, s. 817-872.
- Hazard**, Geoffrey C. Jr.: “Discovery and the Role of the Judge in Civil Law Jurisdictions”, *Notre Dame Law Review*, C. 73, S. 4, 1999, s. 1017-1028, (The Role of the Judge).

- Hazard**, Geoffrey C. Jr.: “Discovery Vices and Trans-Substantive Virtues in the Federal Rules of Civil Procedure”, *The University of Pennsylvania Law Review*, C. 137, S. 6, 1989, s. 2237-2247, (Discovery Vices).
- Hopwood**, William/**Pacini**, Carl/**Young**, George: “Fighting Discovery Abuse in Litigation”, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, C. 6, S. 2, 2014, s. 52-80.
- Johnston**, Iain D.: “Apex Witnesses Claim They Are Too Big to Depose”, *Litigation*, C. 41, S. 1, 2014, s. 41-46.
- Karayalçın**, Yaşar: “‘Affidavit’ ve Türk Hukuku”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 13, S. 3-4, 1986, s. 47-56.
- Kessler**, Amalia D.: “Our Inquisitorial Tradition: Equity Procedure, Due Process, and the Search for an Alternative to the Adversarial”, *Cornell Law Review*, C. 90, S. 5, 2005, s. 1181-1275.
- Kuru**, Baki: *Hukuk Muhakemeleri Usûlü*, C. III, Altıncı Baskı, Demir-Demir Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Lam**, Amalia L.: “Unwarranted Weight of a Paper Barrier: A Proposal to Ax the Apex Doctrine”, *Washington University Law Review* C. 89, S. 6, 2012, s. 1457-1484.
- Legg**, Michael J.: “The United States Deposition - Time for Adoption in Australian Civil Procedure?”, *Melbourne University Law Review*, C. 31, S. 1, 2007, s. 146-170.
- Meriç**, Nedim: “Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, Prof. Dr. Bilge Umar’a Armağan Özel Sayısı, 2009, s. 377-424.
- Ovacık**, Mustafa: *İngilizce-Türkçe Hukuk Sözlüğü*, Üçüncü Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000.
- Özbek**, Mustafa Serdar: “Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim”, *Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi*, C. 2, S. 4, 2006, s. 907-928.
- Pekcanitez**, Hakan/**Atalay**, Oğuz/**Özekes**, Muhammet: *Medenî Usûl Hukuku*, Onuncu Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2022.
- Pekcanitez**, Hakan/**Özekes**, Muhammet/**Akkan**, Mine/**Taş Korkmaz**, Hülya: *Pekcanitez Usûl*, On Beşinci Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Schilken**, Ernst (Çev. Nevhis Deren Yıldırım): “Medenî Yargılamada Hâkimin Rolü”, *İlkeler Işığı Altında Medenî Yargılama Hukuku*, Dokuzuncu Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 39-60.

- Sicard-Mirabal, Josefa/Derains, Yves:** Introduction to Investor-State Arbitration, Wolters Kluwer, 2018.
- Siems, Mathias:** Comparative Law, Üçüncü Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2022.
- Silberman, Linda J./Stein, Allan R./Wolf, Tobias Barrington:** Civil Procedure Theory and Practice, İkinci Baskı, Aspen Publishing, New York 2006.
- Simil, Cemil:** “Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevinin Sınırları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcantez’e Armağan Özel Sayısı, 2014, s. 1351-1376.
- Stürner, Rolf (Çev. Nesibe Kurt):** “Fransa ve Almanya’da Yeni Usul Hukuku Reformları - Hakkaniyet ve Ekonomi Arasında-”, Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi, C. 3, S. 6, 2007, s. 77-84.
- Stürner, Rolf:** “Transnational Civil Procedure: Discovery and Sanctions Against Non-Compliance”, Uniform Law Review, C. 6, S. 4, 2001, s. 871-886.
- Tanrıver, Süha:** Medenî Usûl Hukuku, Cilt I, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, (Cilt I).
- Tanrıver, Süha:** Medenî Usûl Hukuku, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, (Cilt II).
- Tanrıver, Süha:** Medenî Yargıda Bilirkişilik, Yetkin Yayınları, Ankara 2016.
- Teomete Yalabık, Fulya:** “Anglo-Amerikan ve Fransız Hukuklarında Bilirkişilik Kurumuna Genel Bakış”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, Prof. Dr. Hakan Pekcantez’e Armağan Özel Sayısı, 2014, s. 2115-2162, (Bilirkişilik).
- Teomete Yalabık, Fulya:** “Devlet Yargısında Hâkimin, Milletlerarası Tahkimde Hakem Heyetinin Tanıkların Mahkemeye Çağrılmasında ve Sorgulamasındaki Rolü”, Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi, C. 13, S. 37, 2017, s. 373-423, (Tanıkların Mahkemeye Çağrılması).
- Teomete Yalabık, Fulya:** İngiliz ve Amerikan Hukuklarında Vakıaların Getirilmesi ile Delillerin Toplanmasında Hâkimin Rolü ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2016, (Hâkimin Rolü).
- Toraman, Barış:** “Anglo-Amerikan Hukukunda Mahkeme Tarafından Tayin Edilen Bilirkişiler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.

13, Özel Sayı, 2013, s. 115-129, (Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişiler).

Toraman, Barış: Medeni Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi, Yetkin Yayınları, Ankara 2017 (Bilirkişi İncelemesi).

Yeazell, Stephan C./**Schwartz**, Joanna C./**Carroll**, Maureen: Federal Rules of Civil Procedure, Aspen Publishing, New York 2022.

Yeşilirmak, Ali: “Amerikan Hukuk Enstitüsü ve Özel Hukukun Bütünleştirilmesine İlişkin Milletlerarası Enstitünün Uluslararası Hukuk Usulü Prensipleri”, Legal Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Dergisi, C. 1, S. 2, 2005, s. 391-407.

Zekoll, Joachim: “Comparative Civil Procedure”, The Oxford Handbook of Comparative Law, (Ed.) Reimann, Mathias/Zimmermann, Reinhard, Birinci Baskı, Oxford University Press, Oxford 2006.

Zuckermann, Adrian A. S.: Justice in Crises: Comparative Dimensions of Civil Procedure, Oxford University Press, Oxford 1999.